

VU Research Portal

Want ik verlang zeer naar de school

van Rijlaarsdam, H.J.C.

2010

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

van Rijlaarsdam, H. J. C. (2010). *Want ik verlang zeer naar de school: Twee schoolhoofden en de dagelijkse gang van zaken bij het openbaar lager onderwijs in Schoonhoven in de tweede helft van de negentiende eeuw*. Vrije Universiteit.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

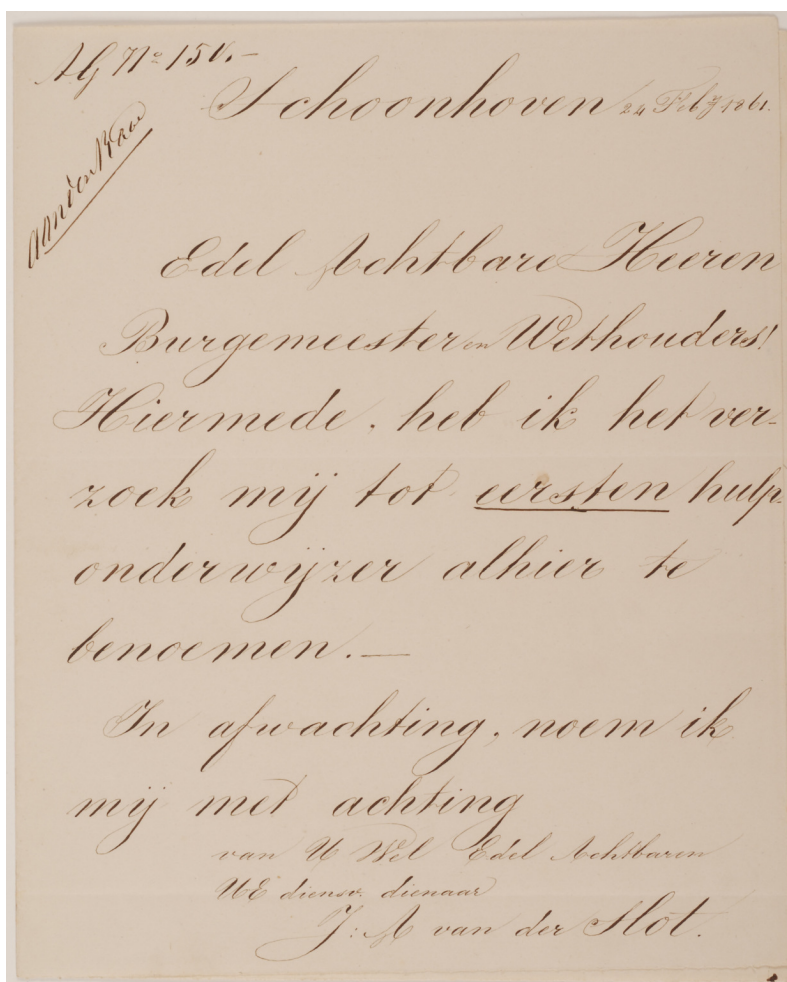
Hoofdstuk 3. Het functioneren van het onderwijzend personeel, 1860-1880

Iedere onderwijzer heeft ruim tijd nodig om zijn leerlingen en hun vorderingen te leren kennen.¹

De wet van 1857 leidde tot een andere opleiding voor onderwijzers. Gezien zijn bekwaamheden was Akkerhuijs bij uitstek geschikt om kwekelingen op te leiden. Het is niet zo verwonderlijk te constateren dat hij in de jaren zeventig wees op het belang van kwekelingen en de zorg voor een goede opleiding, wat het onderwijs ten goede zou komen.² Als gevolg van de wet van 1857, met meer voorschriften en een verdubbeling van het aantal verplichte vakken, waren er meer leerkrachten nodig dan vroeger, met als gevolg een regen van vacatures.

Personeelsverloop

Advertenties voor leerkrachten verschenen vaak in de onderwijsbladen zoals *Nieuwe Bijdragen* of *De Wekker*. De *Haarlemmer Courant* kwam in aanmerking vanwege de daar aanwezige Rijkskweekschool.³ De diploma's en getuigschriften van de sollicitanten kwamen onder ogen van de schoolopziener, het college van B en W en de hoofdonderwijzer. Begin jaren zestig vroeg de schoolopziener B en W om met de hoofdonderwijzers te overleggen over de kandidaten zodat de procedure zorgvuldiger zou geschieden.⁴

De schoolopziener controleerde de volledigheid van de stukken. Goed en zedelijk gedrag van de sollicitanten moest tot en met het laatste jaar volledig gewaarborgd zijn. Onderwijzers solliciteerden veel, met als belangrijke motivatie om meer te gaan verdienen. Het alleen aannemen van een onderwijzer op basis van de stukken bracht groot risico met zich mee. Een proefles kon dan uitkomst bieden, maar Akkerhuijs ging er op den duur toe over om de sollicitanten bij hem thuis uit te nodigen om zich een goed beeld van de kandidaat te kunnen vormen. Zijn voorganger Leusden was namelijk niet altijd even gelukkig geweest met zijn keuzes bij het aannemen van personeel.

Afb. 7: De brief van Van der Slot (SAMH Gouda)

1. Ingekomen stukken 205: CVT aan de raad, 10 februari 1879.

2. Boekholt en De Booij, *Geschiedenis*, 160-162.

3. Ingekomen stukken 184: Broedelet aan B en W, 4 maart 1862.

4. Ingekomen stukken 183: dr A.L.Gastmann, schoolopziener 7e district van Zuid Holland, aan B en W, 12 januari 1861.

De onbekwame Van der Slot, de ontevreden Van der Maas en de dronken Nieuwveen

J.A. van der Slot, onderwijzer te Maarssen, wilde in 1861 daarvandaan vertrekken omdat hij er naar zijn mening te weinig verdiende. 'Hij was van goede wil', volgens de informanten, het hoofd van de school en de districtsschoolopziener. Zij hadden het echter niet over geschiktheid voor het geven van onderwijs en de schoolopziener raadde de gemeente Schoonhoven aan hem een proefles te laten geven.⁵ Omdat de gemeente niet snel reageerde, zond Van der Slot na een maand een brief, waarin hij in zeer groot geschreven kinderlijke letters vroeg om hem tot eerste hulponderwijzer van Leusden te benoemen.⁶ De benoeming vond snel plaats, waarschijnlijk zonder proefles, en per 1 maart 1861 kon hij voor vierhonderd gulden per jaar bij Leusden beginnen.⁷ Begin augustus klaagde Van der Slot over de behandeling door zijn patroon: 'ik had mij te jongensachtig aangesteld', was volgens hem het verwijt van Leusden, waar hij het mee oneens was.⁸ In december maakte Leusden melding van het falen van Van der Slot: de orde ontbrak en vervanging was nodig.⁹ Op 31 december kreeg Van der Slot eervol ontslag en per 1 april 1862 stond hij op straat.¹⁰ Een jaar later vroeg de burgemeester van Woerden naar het functioneren en gedrag van Van der Slot; het antwoord van Leusden laat zich raden.¹¹

Wat voorzichtiger geworden, benoemde de gemeente Schoonhoven op advies van de schoolopziener H.D. van der Maas slechts tijdelijk als opvolger van Van der Slot. De schoolopziener zag Van der Maas het liefst wonen bij het hoofd in huis, want enige begeleiding kon geen kwaad. Na zijn start op 27 mei 1861 meldde Leusden al snel dat Van der Maas door zijn ijver compenseerde wat hij aan 'voorkomen' miste en de raad benoemde hem per 1 januari 1862 tegen een jaarsalaris van 350 gulden.¹² Van der Maas wilde echter vierhonderd gulden en toen hij dat niet kreeg, vertrok hij per 1 juli naar Woerden.¹³ Weer een misser dus!

Op 8 maart 1862 solliciteerde Meine Nieuwveen, onderwijzer tweede rang uit Hardinxveld. De inspecteur had geen bezwaar, zodat Nieuwveen per 3 april kon beginnen. Leusden zou voor hem naar een woning uitkijken.¹⁴ Merkwaardig genoeg diende Nieuwveen na slechts zes dagen werken een aanvraag in tot eervol ontslag per 1 april 1863. In februari van het jaar 1863 kwam hij erop terug omdat de reden van zijn ontslagaanvraag - het niet harmoniëren met de hoofdonderwijzer - niet meer van toepassing was.¹⁵ De Raad continueerde vervolgens zijn benoeming tot 1 april 1864.¹⁶

Eind maart 1863 maakte Leusden de waarheid bekend over de geruchten die al enige tijd over Nieuwveen de ronde deden. In beschonken toestand op school gekomen, had hij zelfs geen gevolg gegeven aan het verzoek van de hoofdonderwijzer om te vertrekken. De CVT greep direct in en verwijderde hem van de school. Leusden vroeg aan de raad om een beslissing in het belang van het onderwijs te nemen en de raad ontsloeg Nieuwveen per 1 april 1863, zodat

5. Ingekomen stukken 183: Gastmann aan B en W, 30 januari 1861.

6. Ingekomen stukken 183: Van der Slot aan B en W, Utrecht, 27 januari 1861; 24 februari 1861.

7. NS 11, 26 februari 1861.

8. Ingekomen stukken 183: Van der Slot aan B en W, 2 augustus 1861.

9. Ingekomen stukken 183: Leusden aan B en W, 21 december 1861.

10. NS 11, 30 december 1861.

11. Ingekomen stukken 185: burgemeester Bredius aan B en W, 17 januari 1863.

12. Ingekomen stukken 183: Gastmann aan B en W, 9 mei 1861; Leusden aan B en W, 11 juni 1861.

13. NS 11, 18 juni 1862; Ingekomen stukken 184: Van der Maas aan B en W, 19 februari 1862.

14. Ingekomen stukken 184: Nieuwveen aan B en W, 8 maart 1862; schoolopziener Broedelet aan B en W, 25 maart 1862; Leusden en stadsbode kijken uit naar woning, 3 april 1862.

15. Ingekomen stukken 184: Nieuwveen aan B en W, 9 april 1862; NS, 9 april 1862; Ingekomen stukken 185: Nieuwveen aan B en W, 5 februari 1863.

16. NS 11, 27 februari 1863.

drie opeenvolgende nieuwe leerkrachten voortijdig weer waren vertrokken, iets wat Akkerhuijs later absoluut niet wilde laten gebeuren.¹⁷

Nieuwveen probeerde elders weer aan de slag te komen. Op 27 juni 1863 kwamen er uit Heerenveen vragen over het ontslag en de verblijfplaats van Nieuwveen. Twee dagen later probeerde Nieuwveen opnieuw in Schoonhoven te worden aangesteld. Hij schetste zijn hopeloze toestand en beloofde beterschap.¹⁸ De inspecteur verklaarde zich ten stelligste tegen de aanstelling en meende eigenlijk dat Nieuwveens acte moest worden ingetrokken; hem opnieuw aanstellen zou volgens hem alle 'onderwijs onvruchtbaar maken'.¹⁹ Bezorgd over het naderen van het strenge jaargetijde vroeg Nieuwveen in oktober de gemeente Schoonhoven voor zichzelf en zijn gezin hetzij een gratificatie, hetzij wachtgeld.²⁰ En nog was de gemeente Schoonhoven niet van hem af: eind februari 1864, bij een verzoek om een bewijs van goed gedrag als onderwijzer, beval hij zich vanuit Leeuwarden nog een keer aan.²¹ Daarna is van hem niets meer vernomen.

Verloop van personeel was niets bijzonders in de tijd van Leusden. De werkomstandigheden waren door de verschillende lokalen tot 1866 verre van ideaal. Hulponderwijzer J.J. Meijnen bleef maar drie maanden alvorens naar Groningen te vertrekken. De hulponderwijzers H.M. Bührmann, vanaf 23 april 1863 in dienst voor vierhonderd gulden 's jaars, en S.W. van Buuren, benoemd per 1 oktober 1863 voor 350 gulden per jaar, bleven langer dan de vier genoemde voorgangers. Over Van Buuren waren de schoolopziener, de hoofdonderwijzer en het bestuur enthousiast.²²

Na een jaar hard werken vroegen beide onderwijzers samen een gratificatie aan. Van Buuren achtte het salaris namelijk ontoereikend voor zijn levensonderhoud en de voortzetting van zijn studie. Bovendien vereiste de klas, uitgebreid tot 160 leerlingen, 'bovenmatige' inspanning. Bührmann vond Schoonhoven, vergeleken met andere steden, qua kost en inwoning erg duur. Naar zijn mening werden bij de werkzaamheden meer eisen gesteld dan elders en wegens verplaatsing naar een afzonderlijk gebouw was hij naar zijn zeggen feitelijk hoofd van die school.²³

De verzoekschriftencommissie wilde na langdurige discussie de beide onderwijzers met dertig gulden extra belonen. Sommigen vonden echter dat Van Buuren recht had op veertig gulden en Bührmann slechts op twintig gulden, want Van Buuren voldeed in alle opzichten beter dan Bührmann. Ondanks de discussie bleef het bij dertig gulden voor beiden.²⁴ Het jaar daarop wilden de twee weer een gratificatie vanwege 'heel veel werk in gebrekkige lokalen'. Leusden vroeg daarna in december ook honderd gulden extra. Hij had geen schoolhuis en zijn lokaal was slecht, betoogde hij. Leusden kreeg vijftig gulden extra voor huishuur en nog eens vijftig gulden als gratificatie.²⁵

Gezien het aantal leerlingen pleitte de CVT voor de benoeming van een derde hulponderwijzer. Het raadslid Denekamp zag een oplossing in een kwekeling voor 75 gulden per jaar.²⁶ Anderen wilden terugplaatsing van de jongste leerlingen op de bewaarschool, dan was er

17. Ingekomen stukken 185: Leusden aan B en W, 28 maart 1863; NS, 30 maart 1863.

18. Ingekomen stukken 185: schrijven van K.M. Wierda te Heerenveen, 27 juni 1863; Nieuwveen aan B en W, 29 juni 1863.

19. Ingekomen stukken 185: Broedelet aan B en W, 19 juli 1863.

20. Ingekomen stukken 185: Nieuwveen aan de raad, 7 oktober 1863.

21. Ingekomen stukken 186: Nieuwveen aan het 'Edelachtbaar Bestuur', 25 februari 1864.

22. Ingekomen stukken 185: Broedelet aan B en W, 21 september 1863.

23. Ingekomen stukken 186: Van Buuren aan de raad, 8 december 1864; Bührmann aan de raad, 9 december 1864.

24. NS 12, 2 februari 1865.

25. NS 12, 29 januari 1866.

26. NS 12, 15 februari 1866.

hulppersoneel voldoende.²⁷ De Raad besloot de post kwekelingen tot honderd gulden te verhogen en een derde hulponderwijzer te benoemen.

Toen Leusden per 1 oktober 1866 ontslag nam, zouden Van Buuren en Bührmann tijdelijk zijn salaris delen, maar deze vervanging duurde niet lang. 43 mannen solliciteerden naar Leusdens baan met een jaarsalaris van achthonderd gulden en 125 gulden als vergoeding voor de huishuur.²⁸ Voor de komst van de verkozen Akkerhuijs was Van Buuren al vierhonderd gulden als salaris toegezegd.²⁹

Akkerhuijs en zijn personeel in de periode van 1867 tot 1880

Akkerhuijs gaf in zijn eerste kwartaalverslag duidelijk de personele situatie weer. Die achtte hij na de problemen onder Leusden van veel belang. Bührmann schilderde hij af als ijverig, maar tevens lichamelijk verzwakt en verregaand bijziend. Evenals de CVT zag hij zijn vertrek als wenselijk. De CVT adviseerde Bührmann een rustiger baan en de schoolopziener opperde dat Bührmann zelf zijn ontslag zou aanvragen.³⁰ Bührmann weigerde echter zijn ontslag bij de Raad in te dienen met de volgende argumenten:

- gedurende zijn vierjarig verblijf waren nooit klachten bij B en W en CVT binnengekomen;
 - op 22 september 1866 was hij op advies van de CVT in overleg met de districtsschoolopziener tot waarnemend hoofd benoemd;
 - het aantal kinderen nam niet af maar toe, de opbrengst van de schoolgelden was, zoal niet meer, zeker niet minder;
 - lichamelijke gebreken waren niet verergerd maar steeds verbeterd (attesten verkrijgbaar)
- het gedrag buiten school was zoals een goed burger paste.

Hij eiste daarentegen eerherstel.³¹ Een jaar later diende Bührmann alsnog per 1 februari 1868 zijn ontslag in vanwege een voordeliger en aangener betrekking in Amsterdam.³²

In zijn driemaandelijks verslagen gaf Akkerhuijs weer hoe zijn onderwijzers functioneerden. Van Buuren en kwekeling Cornelis in 't Veld waren in zijn ogen ijverig, bekwaam en beschaafd. Kwekeling Johannes de Gidts leverde daarentegen 'weinig diensten', misschien als gevolg van zijn gestel: 'vadsig'. Hoewel zijn denkvermogen vrij helder was, zou er nooit een 'flink onderwijzer uitgroeien'.³³ Van Buuren wees de Raad intussen weer op zijn geringe salaris. Hij kon niet leven op de voet die met zijn stand overeenkwam en eind mei kreeg hij de felbegeerde salarisverhoging tot vierhonderd gulden, wat Akkerhuijs vast terecht vond en prettig omdat hij baat had bij tevreden leerkrachten.³⁴ Bovendien stonden nieuwe personeelswisselingen voor de deur, zodat het goed was dat Van Buuren zou blijven.

Uit drie gegadigden voor de post van derde hulponderwijzer koos de raad Jan van der Hoeven uit Nieuwerkerk aan den IJssel. Hij kwam later en wel omdat hij in Nieuwerkerk het overleden schoolhoofd verving en niemand 'in die besmette streek' wilde waarnemen.³⁵ Kwekeling

27.NS 12, 1 maart 1866.

28.NS 12, 26 september 1866.

29.NS 12, 12 november 1866.

30.Ingekomen stukken 190: driemaandelijks verslag Akkerhuijs, gedateerd februari 1867; CVT aan de raad, 27 februari 1867; Broedelet aan de raad, 6 maart 1867.

31.Ingekomen stukken 190: Bührmann aan de raad, 26 maart 1867.

32.Ingekomen stukken 191, ongeboekte stukken: Broedelet aan de raad, 3 januari 1868; Ingekomen stukken 191: Bührmann aan de Raad, 3 januari 1868.

33.Ingekomen stukken 190: driemaandelijks verslag Akkerhuijs, ongedateerd februari 1867.

34.Ingekomen stukken 188: Van Buuren aan de raad, 30 augustus 1866; 190: Van Buuren aan de raad, 13 mei 1867; NS 13, 29 mei 1867.

35.Ingekomen stukken 190: Broedelet aan B en W, 20 september 1867.

De Gidts besloot te vertrekken, mej. M.E. Klarenbeek volgde hem op, maar de al weken bedlegerige weduwe De Gidts wilde nog wel wat geld ontvangen voor de arbeid van haar zoon.³⁶ De CVT gaf telkens hoog op over kwekeling In 't Veld en wilde verhoging van diens gratificatie, met in de toekomst ook uitzicht op een benoeming tot hulponderwijzer. Hij was bekwaam om als hulponderwijzer voor een klas van 120 leerlingen te staan. Door het uitblijven van de komst van Van der Hoeven vervulde In 't Veld veel taken. Toch werd na het vertrek van Bührmann iemand van buiten benoemd die per 1 april 1868 in dienst zou treden.³⁷ Het zou een eentonig verhaal worden wanneer de snelle wisseling van het hulppersoneel hier op de voet zou worden gevolgd. Eén van de belangrijkste oorzaken vormde in elk geval het salaris dat kennelijk te laag was.

Om toch personeel te krijgen, was verhoging van salarissen dan ook een voortdurend onderwerp van discussie in de raad. Een vierde hulponderwijzer, H.M. Klaver uit Rozenburg, kreeg per 1 januari 1870 vierhonderd gulden per jaar, wat meer dan gebruikelijk was.³⁸ Twee onderwijzers voerden het behalen van de hoofdacte aan om alsnog salarisverhoging te krijgen. Hoewel het in andere steden gewoon was om na het behalen van een acte het salaris te verhogen, gebeurde dat in Schoonhoven niet, waarop één van de onderwijzers snel vertrok.³⁹

Omdat een salaris van vierhonderd gulden per jaar geen sollicitanten meer opleverde, ging het salaris omhoog tot 430 gulden per jaar. Bij zes maanden in dienst en na het advies inwinnen van het hoofd van de school werd het bedrag vanaf 1873 450 gulden per jaar.⁴⁰ Aan het eind van het jaar kreeg ook Akkerhuijs honderd gulden opslag, zodat hij nu negenhonderd gulden per jaar ging verdienen.⁴¹

Halverwege 1875 kwam, na lang beraad in een besloten vergadering, het jaarsalaris van een onderwijzer op het bedrag van vijfhonderdvijftig gulden.⁴² Toen een gemeentebode zich beklagde over zijn beloning van 624 gulden per jaar met daarin begrepen het 'cadeau' van veertig gulden gratis onderwijs voor zijn zoon, reageerde de raad fel. De gemeentearchitect, die overigens niet voltijd bij de gemeente in dienst was, en de hulponderwijzers, 'allen ver boven hem geplaatst', verdienden immers nog minder.⁴³ In zijn aanstellingsbeleid wilde Akkerhuijs niet zomaar iedereen aannemen. Hij werkte liever met een onvolledig team dan dat hij iemand aanstelde die zou kunnen afbreken wat hij intussen had opgebouwd. Wel zag hij graag een leerkracht met hoofdacte voor zevenhonderd gulden per jaar benoemd.⁴⁴

Kwekelingen

Voor de wet van 1857 bestond er vaak een nauwe band tussen hoofd en slimme leerlingen die al vroeg als hulpje werden ingezet. Akkerhuijs hoopte volgens de wet van 1857 de kans te krijgen kwekelingen op te leiden. Meer nog, hij droomde dat er, in samenspraak met de schoolopziener, naast elke onderwijzer een kwekeling zou zijn, wat echter nooit werkelijkheid zou worden.⁴⁵ In de raad was de hoogte van de boekenvergoeding voor opleider Akkerhuijs en de kwekelingenvergoeding vaak inzet van discussie. Al snel na zijn benoeming werd, net

36.Ingekomen stukken 190: Akkerhuijs aan B en W, 10 juli 1867; Wed. J. de Gidts aan B en W, 14 augustus 1867.

37.Ingekomen stukken 190: CVT aan B en W, 5 november 1867;191: CVT aan de raad, 17 februari 1868.

38.NS 14, 30 december 1869.

39.NS 15, 22 december 1871.

40.NS 15, 4 augustus 1873.

41.NS 15, 8 december 1873.

42.NS 16, 27 maart 1875: salarisverhoging ingaande per 1 juli 1875.

43.NS 17, 25 november 1875.

44.Ingekomen stukken 204: Akkerhuijs aan B en W, 29 maart 1878.

45.Ingekomen stukken 206: Akkerhuijs aan B en W, 14 februari 1880.

twalf jaar oud, de kwekeling F.C. van Oord benoemd die na een jaar met eervol ontslag naar Berkel vertrok.⁴⁶

Om de twaalfjarige Herman Anton Westbroek, een halfbroer van Westbroek, en Margeritha van Geelen als kwekelingen vast te houden, werd een prachtige benoeming uitgeschreven. Het jaar daarop ontvingen zij een salarisverhoging tot resp. 75 en vijftig gulden. Het meisje was een jaar ouder maar verdiende wel een derde minder. Weduwe Westbroek moest B en W herhaaldelijk manen tot uitbetaling. Zij dreigde zelfs, waarschijnlijk geadviseerd door haar stiefzoon de kostschoolhouder, haar zoon te laten meedoen aan een examen van één van de rijkskweekscholen waar je na toelating gratis les met daarbij een beurs kreeg. Slechts een salarisverhoging zou haar zoon in Schoonhoven houden.⁴⁷

Niet verwonderlijk was het dat Akkerhuijs in het jaar 1873 wegens gebrek aan hulppersoneel, 'een zwarte bladzijde in de geschiedenis van de openbare school', nl. zijn notitie over de voordelen van een opleidingsklas voor normaallessen schreef. Hij schetste de praktijk van het dagelijks leven waarbij een hulponderwijzer aan honderd leerlingen les gaf. Hij onderwees de ene helft en de andere helft was bezig met zogenaamd 'stil werk', waarbij vaak orde en controle ontbrak. Een kwekeling zou de onderwijzer kunnen steunen en op den duur als werkracht kunnen functioneren. Het assisteren tot hun examen op hun achttiende jaar voorkwam het vaak voorkomende vertrek naar elders op hun veertiende en vijftiende jaar.

Vanaf die leeftijd verrichtten de kwekelingen voor een gering tractement diensten van soms hogere kwaliteit dan duur betaalde onderwijzers. De opleidingsklas voor onderwijzers zou hen langer in de stad houden en voor vacatures meer kandidaten opleveren. Naast alle voordelen van het werken in Schoonhoven gaf Akkerhuijs wel aan dat de gemeente te lage salarissen betaalde. Akkerhuijs maakte onderscheid tussen adspirant-kwekelingen, die geen toelage genoten, en kwekelingen die wel betaald werden. In het jaarverslag over 1873 sprak hij over sommige adspiranten 'er werd meer bewaard dan onderwezen'.⁴⁸

In 1874 kreeg Akkerhuijs de Rijksopleidingsklas voor normaallessen in Schoonhoven toegevoegd. Onder zijn directie stonden S. de Jong, schoolhoofd te Haastrecht, en IJ. Boers, net benoemd hoofd van de tweede openbare school in Lekkerkerk. Elke zaterdag was er les van half één tot zes. De gemeente gaf geen subsidie, wel gratis vuur en licht, het Rijk subsidieerde driehonderdvijftig gulden per jaar. In 1879 verhuisde de opleiding als Rijksnormaalschool van Schoonhoven naar Bergambacht.⁴⁹

De kwekeling Westbroek was een blijvertje. Zijn salaris steeg snel tot tweehonderd gulden per jaar.⁵⁰ Toen Akkerhuijs wegens mazelen zijn school niet mocht betreden, vroeg hij de raad toestemming om Herman Westbroek naar zijn onderwijzersexamen te mogen vergezellen. Herman Westbroek slaagde en kreeg daarna verschillende banen voor zeshonderd gulden per jaar aangeboden, maar hij wilde graag in Schoonhoven blijven. Akkerhuijs hoopte op de nieuwe onderwijswet, die wellicht klasseverkleining zou brengen, zodat hij Herman Westbroek toch zou kunnen benoemen. Er kwam geen vacature en per 1 juli 1878 vertrok de jonge Westbroek naar Polsbroek. Akkerhuijs ervoer dit als een groot verlies en toen J. Oostrom vertrok, meldde Herman Westbroek zich meteen aan, zodat hij op 16 januari 1880 tot hulponderwijzer voor een jaarsalaris van zeshonderd gulden werd benoemd.

46.NS 13, 30 juli 1868; het betrof Franciscus Casparinus van Oord, geboren 3 maart 1856; NS 14, 6 juli 1869.

47.Ingekomen stukken 198: 24 december 1872, Herman Anton Westbroek, geb. 25 mei 1860, Margeritha van Geelen, geb. 26 april 1859; 201: Westbroek aan de raad, 13 oktober 1875; 202: Wed. Westbroek, geb. Hertenberg aan de raad, 20 mei 1876.

48.Ingekomen stukken 199: Akkerhuijs aan de raad, 22 maart 1873; 200: Akkerhuijs aan de CVT, Maart 1874.

49.Boekholt en De Booij, *Geschiedenis*, 161; Gemeenteverslagen melden over aantal leerlingen 1874, 6m/2v, 1875, 11m/3v, 1876 11m/3v, 1877 11m/3v, 1878 12m/3v, 1879 12m/3v.

50.NS 17, 26 juni 1876

In december 1879 bereikte de raad een verzoek van vijf leerlingen van de normaalschool in Bergambacht om op de lagere school in Schoonhoven te mogen werken, omdat dat in Bergambacht niet mogelijk was. Onder strikte voorwaarden kwam de toestemming. Ze mochten niet in de school bij elkaar zitten en moesten soms hulp verlenen. Bij 'de minste stoornis in de gang van het onderwijs' zou de vergunning meteen worden ingetrokken.⁵¹

Ziekte als oorzaak van personele problemen

Personele problemen hadden nogal eens tot gevolg dat leerlingen vrijaf werd gegeven. Ziekte van het onderwijzend personeel, of als een onderwijzer het stadje moest verlaten om thuis afscheid te nemen van stervende familieleden, maakten het onmogelijk leerlingen op school te houden. Soms waren de problemen zo groot dat de provinciaal inspecteur zich ermee moest bemoeien. Eind 1869, bijvoorbeeld, was één van de hulponderwijzers drie weken ziek, Akkerhuijs al acht dagen bedlegerig en de vierde hulponderwijzer nog niet benoemd. De provinciale inspecteur achtte het onwenselijk dat twee onderwijzers 425 leerlingen zouden onderwijzen. Hij maande B en W zo snel mogelijk maatregelen te nemen. Op voorstel van schoolopziener M.P. Lindo werd met instemming van Westbroek en Akkerhuijs een ULO-onderwijzer tijdelijk naar een gewone lagere school overgeplaatst. Daaruit blijkt dat het mogelijk was dat een kwekeling zonder ervaring met een lagere school op een ULO-school werkte.⁵²

Somber schetste Akkerhuijs in zijn onderwijsverslag over het vierde kwartaal van 1869 de geringe vorderingen, ja zelfs minder vlijt en goed gedrag van zijn leerlingen. Niet de inzet van het tijdelijk personeel dat met wetenschappelijke bekwaamheid was toegerust, maar de ziekte van het onderwijzend personeel veroorzaakte de achteruitgang. De CVT laakte op haar beurt het om en om vrijgeven van de klassen. Bovendien oordeelde zij feller dan Akkerhuijs over uitblijven van de benoeming van de vierde hulponderwijzer. De raad handelde echter alsof de CVT niet bestond en de CVT-leden waren zo boos dat zij bijna wilden opstappen: 'Eerst legden zij een eed af om de voorgeschreven plichten te vervullen, daarna werden zij door het collegie geïgnoreerd'.⁵³

De uiteindelijk benoemde vierde hulponderwijzer D.A. Jonkers vroeg vrij snel vier weken verlof vanwege een ontstoken heupgewricht. Hij moest naar het ziekenhuis voor behandeling. Daags na de aanvraag wilde hij meteen vertrekken omdat naar zijn zeggen zijn leven op het spel stond. Een arts vond de behandeling noodzakelijk en allerlei instanties bemoeiden zich met de toestand. Het uiteindelijke bericht dat Jonkers volgens de directeur van het ziekenhuis niet in staat was zijn dienst spoedig weer te beginnen, gaf de doorslag. De Raad besloot, na overleg met de schoolopziener, tot eervol ontslag van Jonkers per 1 april 1872.⁵⁴ Een andere onderwijzer J.H. Kosten was in november 1873 zo ziek dat hij slechts vergezeld door collega en vriend J.C. van Beusekom zijn ouders in Ellemeet kon bereiken. 'Ik red mij nu in vredes-

51.Ingekomen stukken 205: Akkerhuijs aan B en W, 17 december 1879.

52.Ingekomen stukken 194: Broedelet aan B en W, 30 november 1869; Provinciaal inspecteur Lindo aan B en W, 28 november 1869.

53.Ingekomen stukken 195: Jaarverslag 1869 CVT, 14 februari 1870.

54.Ingekomen stukken 198: Jonkers aan B en W, over aanvraag verlof, 25 januari 1872; aan B en W over kritieke situatie, 29 januari 1872; dank voor verlof 4 à 5 weken, 10 februari 1872; Jonkers aan B en W over verlof tot 1 april, 22 februari 1872; Jonkers aan B en W over zijn ziekte, 10 maart 1872; Jonkers vraagt aan B en W verlof om toezending tractement om op advies van geneesheren één maand naar Friesland te gaan, 25 maart 1872; van de arts, naam onleesbaar: Jonkers niet in staat te beginnen, 27 maart 1872; Broedelet aan B en W: voorstel Jonkers te ontslaan, 27 maart 1872; NS 15, 28 maart 1872: spoedbijeenkomst raad na missive Akkerhuijs; Broedelet voorstel ontslag W.A. Jonkers; Ingekomen stukken 198, Inspecteur Lindo wil kopie raadsbesluit van 28 maart, 4 mei 1872.

naam zo goed of kwaad 't kan', verzuchtte Akkerhuijs bij zoveel zieken en in het jaarverslag betreurde hij nog eens de vrij langdurige ziekte van Kosten.⁵⁵

Maar het kon nog erger: in het jaar 1879 heerste een mazelen-epidemie, die de helft van de school thuis hield. Ook het gezin Akkerhuijs werd getroffen en hij mocht de school niet bezoeken. De bij hem inwonende onderwijzeres mej. Johanna van Schouwenburg moest tijdelijk het huis verlaten. Zij wilde omdat zij in een logement moest slapen wel een vergoeding van in totaal zeven gulden. Akkerhuijs was bang dat deze epidemie nog lang 'schadelijke gevolgen voor de kwaliteit van het onderwijs zou doen gevoelen'.⁵⁶

De brieven die Akkerhuijs schreef over ziekte en dood van zijn eigen familie en die van personeelsleden waren geheel in de geest van de tijd. Plechtig en gedragen uitte hij zich. Zo was Van der Hoeven vertrokken 'ten einde zijn zieke moeder nog voor haar sterven te zien en eeuwig vaarwel te zeggen'. Van der Hoeven zag zijn moeder nog levend, 'maar haar einde scheen zeer nabij'. Het was te verwachten dat hij niet zou terug keren voor 'de goede vrouw naar haar rustplaats was gebracht'.⁵⁷

In datzelfde jaar overleed een schoonzuster van Akkerhuijs, 'nalatende een diepbedroefd echtgenoot en een talrijk gezin'. Zijn broeder hoopte hartelijk op zijn komst, ook voor de begrafenis, en Akkerhuijs had maatregelen genomen voor 'een geregelde gang van het onderwijs', een zin die bij welke verlofaanvraag dan ook altijd door zowel Akkerhuijs als Westbroek geschreven werd. Reeds vertrokken naar de begrafenis, zou zijn vrouw per telegraaf het antwoord van B en W melden.⁵⁸

Bij het overlijden van zijn schoonmoeder ging hij zaterdagmorgen weg om nog dezelfde dag terug te keren.⁵⁹ Voor een oogoperatie van zijn dochtertje in Utrecht vroeg hij echter drie dagen verlof. 'Het waren dagen van spanning en niet onbelangrijke geldelijke opoffering. Dat offer bracht de familie gaarne', schreef hij aan B en W.⁶⁰ Koel klinkt de aanvraag tot verlof om 'morgenochtend het lijk onzer overleden moeder ter aarde te bestellen'. Het antwoord op het aangevraagde verzuim zou zijn zontje kunnen meenemen, meldde Akkerhuijs zelfs.⁶¹

Verhouding hoofd - personeel

Het blijkt maar al te dikwijls, dat ware belangstelling, zelfstandige en nuttige werkzaamheid, bij gepaste handhaving van orde en tucht zoo in als buiten de school, in lang niet de eigenschappen zijn van ieder die een acte bij het onderwijs heeft.⁶²

Hulponderwijzer Klaver ondervond van Akkerhuijs niets dan antipathie, wat neerkwam op stelselmatige tegenwerking. Geschokt door zijn superieur en zonder hulp van zijn collega's leidde dat bij hem tot zijn ontslagaanvraag per 1 april 1871. Klaver miste de gave om orde te houden, volgens Akkerhuijs. De CVT, die het hoofd in zijn klachten steunde, gaf Klaver het advies om uit te kijken naar een minder grote school of zelfs een baan in Indië te overwegen.⁶³

55.Ingekomen stukken 199: Akkerhuijs aan B en W, 13 november 1873; 200: Akkerhuijs in zijn jaarlijks verslag aan de CVT, maart 1874.

56.Ingekomen stukken 202: Akkerhuijs in zijn jaarlijks verslag aan de CVT, 5 april 1876; 205: CVT aan B en W, 4 juni 1879; Akkerhuijs aan de raad, 26 juli 1879; het betrof mej. S.J.A. van Schouwenburg.

57.Ingekomen stukken 195: Akkerhuijs aan B en W, 12 februari 1870.

58.Ingekomen stukken 195: Akkerhuijs aan B en W, 10 juni 1870.

59.Ingekomen stukken 197: Akkerhuijs aan B en W, 16 maart 1871.

60.Ingekomen stukken 204: Akkerhuijs aan B en W, 15 juni 1878.

61.Ingekomen stukken 205: Akkerhuijs aan B en W, 25 november 1879.

62.Ingekomen stukken 200: Akkerhuijs in zijn jaarlijks verslag aan de CVT, maart 1874.

63.Ingekomen stukken 197: Klaver aan B en W, 12 februari 1871; CVT aan B en W, 23 februari 1871; Jaarverslag 1870 CVT, 13 februari 1871.

Kandidaten over wie bij Akkerhuijs geen enkele twijfel had bestaan, konden toch tegenvallen: ‘Negen maanden lang stelde hij de opofferende welwelwillendheid van zijn superieuren op proef om die met ondank te belonen toen hij hoger salaris kon verdienen’, was de conclusie van Akkerhuijs over één van zijn hulpkrachten.⁶⁴ In 1872, toen het aantal leerlingen steeg tot 470, vertrokken goed functionerende onderwijzers als Van der Hoeven en de uitmuntende Van Laarse, die elders werd benoemd tot hoofd. Mej. C.M.A. Gabry deed niet onder voor het mannelijk personeel. Zij kon toen zelfs het mannelijk personeel tot ‘navolgenswaardig voorbeeld strekken’ meldde Akkerhuijs verheugd.

Over K. van Noortwijk viel toen nog niet te oordelen, maar het jaar daarop was zijn vertrek een opluchting voor de schooljeugd, het hoofd en het hulppersoneel, zozeer had hij een iege-lijk geïrriteerd. Van het vrouwelijk personeel vertrok helaas mej. Gabry, mej. S.M.H. Krüll kon geen orde houden, terwijl mej. H.A. Wildschut dat daarentegen weer wel kon. Akkerhuijs constateerde dat allemaal wel degelijk, maar had geen gelegenheid om het personeel te leiden en ter zijde te staan omdat hij zelf aan één of meerdere klassen was gebonden. Hij klaagde daarom vaak over te weinig hulppersoneel. Indien alle leerlingen er waren, liet de orde te wensen over.⁶⁵

De klassen waren te groot, zodat maar een gering deel van het hulppersoneel geschikt was om zelfstandig te werken in het belang van de school.⁶⁶ Akkerhuijs moest in zijn verslagen aan de CVT soms terugkomen op eerdere meningen. Zo ontwikkelde mej. Krüll zich tot een redelijk functionerende leerkracht, maar bleek mej. Wildschut niet meer zo actief te opereren als vroeger. De kwekelinge Margaritha van Geelen beloofde steeds minder. Het was voor Akkerhuijs een gelukkige gedachte dat zij haar plan om onderwijzeres te worden voorgoed liet varen. In zijn oordeel benadrukte Akkerhuijs de te zware belasting van het hulppersoneel.⁶⁷ Als gevolg van de werkdruk vertrok soms een onderwijzer hals over kop. J.D. van Batenburg, per 1 januari 1877 benoemd, vroeg in april drie dagen verlof om het huwelijk van zijn zuster, die naar Indië vertrok, te regelen. Een week daarna verliet hij op advies van vrienden de stad om schorsing of oneervol ontslag te voorkomen.⁶⁸

De CVT had toch het idee dat het personeelsgebrek niet zozeer werd veroorzaakt door de salariering, maar meer door de zwaarte om drie schooltijden les te geven. De gemeente moest voor het werken aan de avondschool een gratificatie verlenen, afhankelijk van de inzet die de onderwijzers daar toonden.⁶⁹

Aan het eind van het jaar 1878 was het hulppersoneel weer helemaal compleet, zodat het onderwijs ordentelijk kon verlopen, maar begin 1879 bracht een vacature opnieuw personeelstekort.⁷⁰ Na overleg met Akkerhuijs stelde de CVT voor dat, in geval van een vacature, voortaan één van de afdelingen overdag geen les zou krijgen. Die afdeling kreeg dan 's avonds van vijf tot zeven les en het vrijkomende salaris zou als betaling gebruikt worden. De achterliggende gedachte was dat een vacature dan voor slechts één afdeling nadelig was. In een andere brief op dezelfde dag onderstreepte de CVT nogmaals het belang van zo min mogelijk wisselingen in het onderwijzend personeel, dit om de schooljeugd zo goed mogelijk te onderwijzen. Iedere onderwijzer had geruime tijd nodig om zijn leerlingen en hun vorderin-

64.Ingekomen stukken 198: Akkerhuijs aan de Raad, 16 januari 1872; 199: Jaarverslag 1872 CVT, 24 februari 1873.

65.Ingekomen stukken 200: driemaandelijks verslag Akkerhuijs, 18 april 1874.

66.Ingekomen stukken 200: driemaandelijks verslag Akkerhuijs, 25 juli 1874.

67.Ingekomen stukken 202: Verslag Akkerhuijs over 1875 aan de CVT, 5 april 1876.

68.Ingekomen stukken 203: Van Batenburg verlofaanvraag, 20 april 1877; Van Batenburg aan de Raad: aanvraag eervol ontslag, 27 april, 1877.

69.Ingekomen stukken 204: CVT aan de raad, 15 mei 1878.

70.Ingekomen stukken 205: driemaandelijks verslag Akkerhuijs aan de raad, 11 januari 1879.

gen te leren kennen.⁷¹ Een komen en gaan van onderwijzers werkte volgens de CVT niet bevorderend.

Lessen buiten school

Nimmer heb ik (ik onderstreep dat ik) eene les gegeven waartoe ik door mijne acten niet gerechtigd was of waardoor ik het onderwijs op de gemeentescholen benadeelde. De waarheid dezer verzekering zou ik met bewijzen kunnen staven. Tegenwoordig geef ik, jammer genoeg voor het belang van het gezin, voor hetwelk ik verplicht ben te zorgen zoo veel ik kan en mag, volstrekt geen extra les dan die in de Gymnastiek aan de Kostleerlingen van den heer G.H. Westbroek en die in den Zang aan de leerlingen mijner Kinder-zangschool. (Van de Kweekelingen-les kan hier toch wel geen sprake zijn.) Heb ik misschien gefaald, toen ik dacht dat de Hoofdonderwijzer (die een groot deel zijns levens in de school, als in zijne werkplaats, slijt, en aan wien de zorg voor dat gebouw enz. grotendeels is opgedragen) niet misdoet als hij - in dat opzicht en uitzondering makende bij particulieren, ook uit kracht van zijn betrekking - als hij, zeg ik, bij dag, zonder leermiddelen van de gemeente te verbruiken, en meer in dan tegen het belang, dier gemeente, ook buiten de gewone schooluren zich - geen kwaad bewust - vrijelijk in de school beweegt, dan was dat alleen omdat ik niet weet, dat dit ergens aan Hoofdonderwijzers belet wordt; en omdat ik niet vermoeden kan, dat men met den Hoofdonderwijzer der lagere school te Schoonhoven daarop een uitzondering zou willen maken. Ook kon ik, noch in de Instructie noch in de Verordening, iets van zulk een verbod lezen, vooral wanneer ik meende voldaan te hebben aan meergenoemd Art. 4 der Instructie, dat spreekt van ‘vergunning tot het geven van bijzonder school of huis-onderwijs’.

Inmiddels dank ik U, Edelachtbare Heer! voor de humane wijze, waarop mij deze inlichtingen werden gevraagd. Een humane handelwijze doet een eerlijk man goed en bevordert de goede zaak. In elk geval heb ik door dit een en ander gelegenheid ontvangen om UEA, en door UEA, misschien ook anderen, rondweg, zonder omwegen, te verklaren hoe weinig kwaads ik mij ook in de bedoelde opzichten bewust was,

aldus Akkerhuijs aan de burgemeester op 10 maart 1871.⁷²

Daags na dit schrijven wees Akkerhuijs op een ommissie: hij had vergeten melding te maken van de lessen aan de Herhalingsschool en de Zondagsschool van de eerste oktober tot eind maart.⁷³ Privé-lessen zouden steeds de beurs van de onderwijzers spekken, maar de gemeentekas schaden, dacht de Raad. Graves Kooiman, als altijd waakzaam, maakte door de jaren heen tal van opmerkingen over privé en onbevoegd lesgeven.⁷⁴ Hij werd door anderen daarop gewezen, of vernam het door geruchten en hij vond dat het een onderzoek waard was. Buiten de schooluren gebruik maken van de school hoorde volgens hem niet.⁷⁵ Het verhaal ging dat een kwekeling les gaf in gymnastiek en zang en dat op de avondschool niet alle hulponderwijzers aanwezig waren. Door al dit soort insinuaties kwam ook Akkerhuijs in botsing met Graves Kooiman.

De bemoeizucht van Graves Kooiman zorgde voor het vertrek van de breed onderlegde ULO-onderwijzer A. Minderhoud. Vanaf zijn komst gaf deze privé-onderwijs in boekhouden, mechanica, handelsrekenen, wiskunde, fysica, chemie, zoölogie, botanie en mineralogie en zo-

71. Ingekomen stukken 205: CVT aan de raad over vacature Oostrom en over beloning bij hoofdakke, 10 februari 1879.

72. Ingekomen stukken 197: Akkerhuijs aan burgemeester over extra lessen, 10 maart 1871.

73. Ingekomen stukken 197: Akkerhuijs aan de burgemeester, 11 maart 1871.

74. NS 11, 28 oktober 1861, 30 november 1865, 29 januari 1866.

75. NS 13, 21 december 1868: Graves Kooiman wil dat Akkerhuijs vergunning vraagt om tussentijds van de school gebruik te mogen maken.

doende werkte hij er aan mee dat de jongens langer in de gemeente Schoonhoven bleven of daar gingen werken. Bij vaststelling van Minderhouds belasting waren de inkomsten hoger vastgesteld dan vijfhonderd gulden per jaar. Om verdere kleingeestige vragen door Graves Kooiman over zijn bekwaamheden te voorkomen, vroeg Minderhoud, tot genoegen van Graves Kooiman, eervol ontslag.⁷⁶

Vanaf de jaren zeventig vroeg het personeel van beide scholen toestemming tot het geven van privé-lessen. Akkerhuijs gaf in zijn vrije tijd gymnastiek aan meisjes in de kazerne, daartoe beschikbaar gesteld door de kapitein-commandant. Hij gaf bijvoorbeeld les aan de oudste zonen van de welgestelde landbouwer Gerrit Eegdeman, omdat er behoefte bestond aan 'terechtwijzing in datgene wat zij bij hun aanstaande positie in de maatschappij zouden kunnen ontberen'.⁷⁷ De meeste lessen en het bijspijkeren van Frans deden de onderwijzeressen. Westbroek wees hulponderwijzeres mej. A. Wilschut op het verbod van privélessen. Het verbod stond niet in de advertentie merkte zij op. Zij hielp in de klas kinderen die achterop waren maar ook op verzoek van ouders stond ze achterlopende kinderen buiten de lessen bij.⁷⁸

Functioneren van het personeel van Westbroek tussen 1860 en 1880: personele en zakelijke problemen

De heer Westbroek zal best in staat zijn voor zijn school een geschikte hulponderwijzer te vinden. Voor meisjesscholen is het moeilijk om geschikte personen te vinden aangezien het getal der onderwijzeressen vermindert.⁷⁹

Akkerhuijs en Westbroek kenden dezelfde problemen: tekort aan personeel en snel vertrekend personeel. Veel sollicitatiebrieven zijn vernietigd bij het opschonen van het archief in de jaren zestig van de vorige eeuw. Toch bleef in een enkel geval wat achter om een beeld te vormen van de kandidaten en hun bevoegdheden. De inspecteur en schoolopziener voorzagen Westbroek voortdurend van advies, maar de wisselingen van het personeel bleven voortduren. Vanaf de jaren zeventig van de negentiende eeuw kwamen er vrouwen in dienst. Zij bekleedden hun betrekking over het algemeen langer dan mannen. De hoofden kenden met hen minder problemen. Voor de vrouwen was een positie als hoofd van een openbare lagere school uitgesloten, waardoor zij geen andere besognes hadden dan lesgeven. Hun mannelijke collega's daarentegen waren vaak op stap om deel te nemen aan vergelijkende examens voor een hoofdenpost. Ongetrouwde onderwijzeressen konden van hun salaris rondkomen, terwijl gehuwde onderwijzers, zeker die met kinderen, financieel moeilijker zaten. Tussen hoofd en mannelijk personeel, beiden belast met zware taken, speelde wellicht ook jaloezie over het grote salarisverschil een rol.

De wet van 1857 bracht voor Westbroek een enorme taakverlichting. Na de splitsing van de school in ULO en OLS 1 was het aantal leerlingen meestal minder dan zestig. De verantwoordelijkheid voor de kostleerlingen, die vaak het merendeel van de leerlingen uitmaakten, bleef echter groot. Herhaaldelijk vroeg Westbroek toestemming aan B en W om zijn 'élèves' naar examens te begeleiden. Westbroek werkte met twee hulponderwijzers die door de gemeente waren betaald en nam daarnaast op eigen kosten vaak hulponderwijzers in dienst. Daarvoor vroeg hij achteraf soms toestemming aan de gemeente.

In de overgangstijd tot het volledig inwerking treden van de wet van 1857 had hij nog de hulponderwijzers C.A. Hertogs en C. Eenhuijzen in dienst.⁸⁰ Op 12 maart 1861 vroeg West-

76.Ingekomen stukken 197: Minderhoud, hoofdonderwijzer, privatdocent in wis en natuurkunde, leraar in de wiskunde, thans hulponderwijzer, aan de raad, zonder datum.

77.Ingekomen stukken 198: Akkerhuijs aan B en W, 10 februari 1872; 20 september 1872.

78.Ingekomen stukken 203: mej. Wilschut, hulponderwijzeres MULO, aan B en W, 4 november 1877.

79.Ingekomen stukken 183: Van der Heim, provinciaal inspecteur van Zuid-Holland aan B en W, 17 april 1861.

80.Ingekomen stukken Bergambacht, 150, stuk 11/21: sollicitatie Eenhuizen waarbij diploma derde rang behaald in Amsterdam 13 juli 1838, afschrift bewijs van goed gedrag afgegeven door B en W van Schoonhoven, 10 de-

broek officiëel toestemming aan B en W om J.A. Kramers, met bevoegdheid Frans en Hoogduits, voor 350 gulden 's jaars te benoemen. Na een jaar volgde ontslag wegens wangedrag.⁸¹ J.P. Adelinck, ook op voordracht van Westbroek gekomen, nam in hetzelfde jaar verontwaardigd over de behandeling door Westbroek ontslag.⁸²

Een in de *Haarlemsche Courant* geadverteerde vacature leverde in 1863 tien sollicitanten op, waarvan de meesten waren voorzien van de aantekening Frans en Engels, terwijl sommigen een bevoegdheid wiskunde bezaten. In de brieven vroegen de sollicitanten zich af hoeveel zij aan kost en inwoning kwijt zouden zijn en of er een kostschool aan de ULO-school was verbonden. Sommige sollicitanten hadden ruime ervaring, anderen waren beginnelingen. Eén van de sollicitanten trok zich snel terug, omdat B en W van zijn standplaats zijn salaris hadden verhoogd om hem te kunnen behouden.⁸³ De keuze viel uiteindelijk op ULO-leraar H. van den Berg uit Wassenaar, die echter al op 12 augustus 1863 zijn ontslag aanbood. Hij had zich vergist in Westbroek, die hij helemaal niet begreep en die geen cordiale en vriendelijke patroon was. Hij meldde niet zonder zelfkritiek dat andere onderwijzers misschien wel begrip hadden voor Westbroeks gedrag.⁸⁴

Soms werden kandidaten uitgenodigd om zich te komen voorstellen of een proefles te geven. In 1873 ontving de gemeente een klacht over het niet vergoeden van de reiskosten van zes gulden door een afgewezen sollicitant. Bij het niet nakomen van de betaling zou het verzoek aan de Commissaris van de Koning worden doorgespeeld. De sollicitant was zeker van zijn zaak, een schoolopziener en rechtsgeleerde hadden hem van advies gediend.⁸⁵ Het was, gezien de betere betaling en de geringe omvang van het personeel, begrijpelijk dat Westbroek niet zo'n gebrek aan hulppersoneel kende als Akkerhuijs. Wel onderstreepte hij de onmisbaarheid van zijn personeel. De grote hoeveelheid vakken vereiste inzet van bevoegde onderwijzers.⁸⁶

Westbroek had zo zijn problemen met het personeel. Hij droeg op 26 september 1863 D. Kat met bevoegdheid Frans als hulponderwijzer voor. Kat, benoemd per 1 oktober, begon later dan de overeengekomen datum en kreeg daardoor teveel uitbetaald. De weigering van Kat om het teveel betaalde te retourneren bracht een slepend conflict met de raad. De raad probeerde met de dreiging hem bij vertrek naar een andere plaats geen getuigschrift te zullen meegeven Kat onder druk te zetten. De Commissaris des Konings bemoeide zich zelfs met de zaak waarvoor raadslid Denekamp de oplossing aandroeg: twintig gulden korting op de eerstvolgende salaris uitbetaling.⁸⁷ Na deze oplossing kreeg Kat de felbegeerde attesten en kort daarop vroeg hij ontslag. Hij hoopte een gratificatie te ontvangen voor het werk in het noodlokaal van het huis van de weduwe Van Wingerde en aan het eind van het jaar dankte hij nog eens voor de vriendschap en het vertrouwen hem op de ULO-school geschonken. Het ontslag viel

cember 1860; Westbroek meldde over Eenhuizen: 'een ijverig, oppassend, braaf man, verscheidene jaren werkzaam in de laagste klasse weshalve hij hem gaarne dit getuigschrift afgeeft en hoopt dat het moge medewerken om zijn lot enigszins te verzekeren'; Eenhuizen vertrok in 1861 naar Amsterdam.

81. Ingekomen stukken 183: Westbroek aan B en W, 12 maart 1861; 184: Westbroek aan B en W, februari 1862.

82. Ingekomen stukken 184: Westbroek aan B en W, 23 mei 1862; 185: Adelinck aan B en W, 'ook al geeft Westbroek geen bescheid, ik ben niet langer beschikbaar dan 1 april', 6 februari 1863.

83. Ingekomen stukken 185: brieven uit resp. Haarlem, Rotterdam, en Wassenaar, gedateerd 6 maart 1863; Veenendaal, 9 maart 1863; Doesburg, Hilversum, Amsterdam en Naaldwijk, alle gedateerd 10 maart 1863; Hilversum en Naaldwijk, beide 19 maart 1863.

84. NS 11, 3 april 1863: benoeming H. van den Berg voor f 500; Ingekomen stukken 185: Van den Berg aan de raad: ontslagbrief, 12 augustus 1863.

85. Ingekomen stukken 199: Emck aan de burgemeester van Schoonhoven, Gorinchem, 9 maart 1873.

86. Ingekomen stukken 183: Westbroek aan B en W, 12 maart 1861; 197: Verslag CVT aan B en W, 13 februari 1871; 202: Westbroek aan de CVT, 10 februari 1876.

87. NS 12, 23 maart 1865, 28 april 1865, 24 oktober 1865.

per 1 januari 1866 eervol, maar de vriendelijke brieven bezorgden hem geen gratificatie.⁸⁸ De CVT meldde in haar jaarverslag over 1865:

De hulponderwijzer Kat heeft met 31 december de school verlaten. Het heeft weinig bezwaar gekost hem zonder nadeel voor het onderwijs te vervangen, omdat het de Schoolcommissie herhaaldelijk gebleken is, dat hij slechts middelmatig berekend was voor zijn taak.⁸⁹

Hoe het met de onderwijzers na hun vertrek uit Schoonhoven verder ging, weten wij in de meeste gevallen niet, maar Kat is niet helemaal uit het zicht verdwenen. In mei 1872, zeven jaar na zijn ontslag in Schoonhoven, werd Kat huisonderwijzer bij de familie Vos in de Biesbosch. Hij moest wegens huiselijke omstandigheden de Biesbosch al in november verlaten. Na zijn ontslag kreeg hij geen bewijs van goed gedrag: de burgemeester van Werkendam nam wraak, omdat Kat koning Willem III had gemeld dat dertig kinderen in de Biesbosch geen onderwijs ontvingen.⁹⁰

Hoe snel samenwerking in een korzelige verhouding kon omslaan, blijkt uit het volgende. In het schoolverslag over 1867 meldde Westbroek enthousiast de inzet van Minderhoud en van W.J. van Mourik.⁹¹ In 1868 diende Van Mourik echter zijn ontslag in en Minderhoud ging zonder boe of bah te zeggen in 1868 met verlof.⁹² Westbroek kwam nu zonder hulppersoneel te zitten, maar nam op eigen kosten de hier al eerder vermelde In 't Veld, net geslaagd als hulponderwijzer, in dienst, met daarnaast D.G. Sigmund die in het bezit was van de aantekening wiskunde. Minderhoud ging uiteindelijk pas per 1 juni 1871 weg na een diensttijd van vijf jaar.⁹³

In 1875 werd J.L. van de Berg met de bevoegdheid Frans, wiskunde en tekenen benoemd.⁹⁴ Na twee maanden klaagde Van de Berg samen met een collega over de wanverhouding tussen het salaris van GLO en ULO. Zij maakten veel meer uren dan elders, waar bovendien nog beter werd betaald. Een salarisverhoging van zeshonderd naar zevenhonderd gulden per jaar was de inzet van hun brief. Toen Van de Berg met ontslag dreigde, bedacht de raad een nieuwe salarisregeling: 625 gulden per jaar voor een ULO onderwijzer inwonend bij Westbroek; als de onderwijzer op een andere plek ging wonen, zou hij 725 gulden per jaar gaan verdienen.⁹⁵ Van de Berg vertrok toch, maar Westbroek, Raad en CVT stonden als gevolg van de nieuwe salarisconstructie in het komende jaar fel tegenover elkaar.⁹⁶ De benoeming van Graves Kooiman als lid van de CVT, eind november 1875, droeg bij tot de gespannen sfeer in het jaar daarna.⁹⁷

Begin januari 1876 trokken Van Nooten, Gallandat Huet en Van Scherpenzeel zich uit de CVT terug. De reden voor hun terugtreden was de tegenwerking van de raad en van de leden van de CVT die lid waren van het Anti-Schoolwetverbond, een in 1872 opgerichte protestantse strijdorganisatie voor de rechten van het bijzonder onderwijs.⁹⁸ De afgetreden leden en

88.Ingekomen stukken 187: Kat aan B en W, 25 november 1865; 30 december 1865; NS 12, 30 november 1865.

89.Ingekomen stukken 188: Verslag van de CVT, 31 januari 1866 (ongenummerd).

90.Wikaart-Derkzen, *Uit de school klappen*.

91.Ingekomen stukken 191: CVT aan de raad in schoolverslag 1867, 17 februari 1868.

92.Ingekomen stukken 192: Westbroek over ontslag Van Mourik en verlof Minderhoud, 27 augustus 1868.

93.Ingekomen stukken 188: Minderhoud bericht B en W dat hij per 1 mei 1866 begint, 15 april 1866; NS 15, 17 mei 1871: Minderhoud wil ontslag per 1 juni 1871.

94.Ingekomen stukken 201: Van den Berg aan B en W, 15 maart 1875; Broedelet aan B en W: er is niet veel keuze, dus Van den Berg, 20 april 1875.

95.NS 17, 30 december 1875.

96.Ingekomen stukken 202: Van den Berg aan B en W, 19 en 31 januari 1876.

97.Ingekomen stukken 201: Graves Kooiman aan B en W, 30 november 1875.

98.Ingekomen stukken 202: S. E. van Nooten, A. van Scherpenzeel en E. Gallandat Huet aan de Raad van de gemeente Schoonhoven, 7 januari 1876; Boekholt en De Booij, *Geschiedenis*, 214.

Westbroek verwachtten niets van een CVT waarin een aantal leden van deze protestants-christelijke vereniging zat, onder wie ook Graves Kooiman, wiens frustrerend optreden hier al enige keren ter sprake kwam.

Zakelijke geschilpunten

Westbroek gaf over de problemen duidelijk zijn visie. Begin 1876 barstte hij los. Terwijl zijn schoolverslagen normaal nogal beknopt waren, beschreef hij ditmaal personeel en gebouw uitgebreider. Alle lof verdiende mej. Wilschut, zij gaf doeltreffend en ontwikkelend onderwijs. Jammer was het vertrek van A. Schouten, want de hoogste klas miste daardoor het onderwijs in Engels en plant- en dierkunde. Vernietigend was het oordeel van Westbroek over Van den Berg:

Hij bezat lust noch ijver, hij werkte daarheen als een machine die niet meer doet dan nodig is, en die noch orde noch tucht handhavende, steeds iemand naast zich moest hebben om in het gebrekkige van zijn onderwijs te voorzien.

Anderhalve bladzijde besteedde hij aan het vuil worden van kleren van leerlingen, kaarten en schoolmeubelen. De onbruikbare, vuile wc's waren een aanslag op de gezondheid van de schooljeugd. Door de slechte plaatsing van de kachels was het te koud om aangenaam te werken. Het voorterrein was in het najaar en winter een modderpoel, waardoor de leerlingen een gedeelte van het vuil de drie scholen binnenvoerden: 'Het vuil verwekte stof die door de schoonmaakster gelijkmatig over de scholen verdeeld werd'. Hij had de CVT al eerder op de hoogte gebracht om zich van alle medeplichtigheid te vrijwaren.⁹⁹

Vanaf november 1875, toen twee onderwijzers van Akkerhuijs ontslag aanboden omdat zij geen geschikt kosthuis konden vinden, speelde het huisvestingsprobleem.¹⁰⁰ Tot die tijd was er altijd plaats geweest in het grote Doelenhuis voor het onderwijzend personeel, waarbij de onderwijzers waarschijnlijk hand- en spandiensten moesten verrichten om de kostschool goed te laten functioneren. Bij de aanstelling van S.C. Pieterse en A.A. Bikes, beiden in februari 1876 benoemd aan de ULO-school, kwam de huisvesting ter sprake.¹⁰¹ Pieterse wilde wel in Westbroeks huis assisteren maar er niet wonen. Een kosthuis in de stad leverde hem honderd gulden extra op.¹⁰²

Westbroeks ergernis over de nieuwe woon- en salarisregeling kwam een maand later tot uiting in zijn bezwaarschrift aan de raad over zijn te hoge belastingaanslag. In felle kleuren schilderde Westbroek de verwaarlozing van het Doelenhuis waar hij wettelijk verplicht was te wonen. De gemeente onderhield het huis zo slecht, dat hij naast zijn hoofdelijke omslag van vijftig gulden en twintig gulden gemaalbelasting uit eigen zak nog honderd gulden aan onderhoud moest besteden. Behalve de 170 gulden aan kosten ergerde hij zich nog meer aan de 'onererende' bepaling van de twee loontarieven.¹⁰³

Deze bepaling gold niet voor inwoners bij het hoofd van gewoon lager onderwijs en voor de lagere school onderwijzers die bij Westbroek inwoonden. De bepaling van het dubbele tarief voor het personeel gold alleen voor Westbroek die zichzelf zoals in vroegere jaren weer zag als slachtoffer van de zuinige politiek van de gemeente. Als stadsburger (in zijn klacht streepte hij staats door en verving het door stads) verkortte de gemeente zijn individuele rechten, het was een onwettige exploitatie van een gemeenteambtenaar. De brief hielp niet, in de kantlijn werd later toegevoegd: afwijzend beschikt.¹⁰⁴

99.Ingekomen stukken 202: Westbroek aan B en W, 10 februari 1876.

100.Ingekomen stukken 201: Wuijster en Matthijs aan B en W, 15 november 1875.

101.NS 17, 17 februari 1876.

102.Ingekomen stukken 202: Pieterse aan B en W, 28 februari 1876.

103.Onereren = bezwaren, belasten (vanuit het Latijnse *onerare*); hier wordt dus bedoeld op het in de ogen Westbroek bezwarend karakter van de betreffende bepalingen.

104.Ingekomen stukken 202: Westbroek aan de raad, 10 maart 1876.

Ook kreeg Westbroek, evenals een aantal jaren geleden, ruzie over schoollijsten en leermiddelen. De CVT moest zich realiseren dat het geestdodende en tijdrovende karwei van het invullen van de staten ten koste van zijn werkelijke schoolarbeid ging. Een andere ergernis was het in opdracht van de CVT per riem alle gebruikte en oude schriften te moeten inpakken om het vervolgens als oud papier te kunnen verkopen. Het nietige bedrag dat de gemeente verdiende, ging ten koste van schetsen en overzichten van de leerlingen.

De vrucht van pedagogische arbeid van onderwijzers waar de leerlingen prijs op stelden ook voor toekomstig gebruik, ging verloren, verzuchtte Westbroek. En dit karwei ging weer ten koste van zijn hoofdwerk, het onderwijs aan school. Voor dit karwei wordt vast een aparte staat ingevoerd, klaagde hij op voorhand bij B en W en hij verzuchtte 'er zijn er reeds zoveel'.¹⁰⁵

De verhouding tussen Westbroek en de CVT werd dat jaar nog slechter, toen na de zomervakantie Westbroek en Bikes zo botsten dat de onderwijzer uit school wegliep om zich bij de voorzitter van de CVT te beklagen. Bikes moest van de voorzitter weer aan het werk en zijn excuses aanbieden voor de 'gehanteerde te scherpe bewoordingen'. Bikes gaf aan, dat niet alleen hij te scherp was geweest, daarmee ook de verantwoordelijkheid voor de ruzie bij zijn baas leggend. De dag na de ruzie meldde Bikes de raad, dat hij Westbroeks pensionaires buiten de schooluren hielp, maar omdat hij vanaf 1 oktober niet meer in het Doelenhuis woonde, nu recht had op het salaris van 725 gulden.¹⁰⁶ Op vragen over de zaak-Bikes wilde Westbroek de CVT alleen maar schriftelijk antwoorden.

Naast deze problemen verschilden B en W en de raad nog van mening over het salaris van mej. Wilschut. De raad oordeelde dat mej. Wilschut, hoewel niet wonend in het Doelenhuis, toch toekon met het jaarsalaris van 625 gulden. Mej. Wilschut tekende beroep aan tegen deze discriminerende maatregel en kreeg daarbij de steun van B en W en GS, zodat zij eind november 1876 met terugwerkende kracht een salaris van 725 gulden uitbetaald kreeg.¹⁰⁷

Westbroek en B en W raakten gedurende het jaar steeds meer geërgerd over het optreden van de CVT. Begin oktober kregen Westbroek en Bikes weer ruzie: 'In de volle school was hij door de hulponderwijzer en om de school en om zich zelve zo gescholden en beledigd', dat Westbroek Bikes wegstuurde. Bikes, die gesteund werd door de CVT, keerde weer terug terwijl hij heel hard riep: 'Ik heb de president van de schoolcommissie gesproken en nu zie je mij weer hier'. Westbroek sommeerde hem weer te vertrekken, maar Bikes, zich beroepend op de CVT, weigerde de school te verlaten. Om verder gescheld en geschreeuw te voorkomen, sloot Westbroek de school, waardoor de leerlingen de rest van die dag vrij kregen.

Volgens Westbroek en B en W maakte de CVT door Bikes te steunen zich schuldig aan machtsmisbruik. B en W hoopten dat de CVT haar foute handelen zou inzien. Het tegendeel gebeurde. De CVT verweet B en W en de raad arrogant te handelen. Een lid van het college had zich laten vallen: 'Wij zullen de schoolcommissie wel drillen'. Als de raad de mening van B en W zou delen, overwoog de CVT haar zetels ter beschikking te stellen. De controversie sleepte zich voort; de CVT bemoeide zich overal mee. Zij verzond brieven met vragen over wie de tucht handhaafde als het schoolhoofd afwezig was, gaf eens te meer haar mening over

105. Ingekomen stukken 202: CVT aan B en W, 21 juni 1876; Westbroek aan B en W, 17 juli 1876.

106. Ingekomen stukken 202: Bikes aan de raad, 2 september 1876; een dossier met vier brieven over de affaire Bikes, 14 december 1876.

107. NS 17, 2 december 1875: benoeming mej. Wilschut; Ingekomen stukken 202: GS willen weten wanneer en onder welke voorwaarden Wilschut was aangesteld, 8 april 1876; GS willen Raadsbesluit van benoeming voor f 625 van Wilschut inzien, 24 april 1876; GS berichten over ontvangst klacht Wilschut over verminderde betaling, 13 juni 1876; GS sturen uitnodiging voor bijeenkomst over onthouding goedkeuring regeling schoolwedden MULO, 12 oktober 1876; GS verklaren beroep tegen jaarwedden ongegrond en Wilschut moet ten spoedigste in het genot van f 725 worden gesteld vanaf het tijdstip waarop de verhoogde jaarwedde is ingegaan, 24 november 1876.

de affaire-Bikes en bracht als vanouds weer het invullen van schoollijsten en schoolgelden ter sprake.

Toen Bikes per 1 maart 1877 naar Rotterdam vertrok, bood de CVT negen dagen later haar ontslag aan. De nieuwe CVT kon niet beschikken over het archief; in de kantlijn bij het aanstellingsbesluit was gekrabbeld dat de vorige secretaris verklaarde niets meer van het archief te bezitten.¹⁰⁸ Deze ruzie om Bikes tussen liberaal en protestants-christelijk Schoonhoven is de reden dat het archief van de CVT onvolledig is.

Allerhande problemen en ergernissen

Intussen bleven voor Westbroek de personeelsproblemen voortduren. Pieterse ging op voor vergelijkende examens en wilde naar Gent vertrekken, maar keerde op dat besluit terug en werd per 15 mei 1878 hoofd in Eierland op Texel.¹⁰⁹ In juni 1877 werd mej. Wilschut overspannen, zodat de meisjes vrij kregen omdat Westbroek niet aan twee scholen tegelijkertijd kon werken.¹¹⁰ Wilschut knapte snel op na een verblijf van acht dagen in het buitenland. In oktober 1877 kreeg ze een paar dagen vrij voor het zilveren huwelijksfeest van haar ouders. Vervolgens vroeg zij per 1 mei 1878 ontslag, zodat Westbroek weer nieuw onderwijzend personeel moest benoemen.¹¹¹

Voor die benoemingen plaatsvonden, toedde Westbroek wat af om het schaarse personeel goed in te zetten. Hij zelf hield de meisjesschool gaande, maar kon met geen mogelijkheid toezicht houden op de andere klassen en hij verzuchtte: 'Dit kan, dit mag niet voortduren'.¹¹² De CVT, waarvan de kantonrechter mr S. Gratama Hzn vanaf 7 september 1877 voorzitter was, schreef aan het eind van het jaar een brief aan B en W over de buitengewone inspanningen van Westbroek: voor Pieterse vervangen van 15 mei tot 1 juli, en voor Wilschut van 15 mei tot 7 september. Westbroek had wel steun gekregen van hulponderwijzer L. van Schaik, maar dat was geen volwaardige kracht.

Omdat Akkerhuijs en zijn personeel wegens buitengewone ijver in augustus gratificaties ontvangen hadden, moest Westbroek ook beloofd worden voor zijn buitengewone inspanningen. Die toekenning zou onderlinge jaloezie voorkomen.¹¹³ In de tijd dat deze toekenning van de gratificatie speelde, vroeg Westbroek ontslag als voorzitter van het gereformeerd weeshuis. In zijn ogen verzaakten medebestuurders Graves Kooiman en Lazonder (beiden ook leden van de afgetreden CVT) hun plicht. En Westbroek schreef fijntjes 'waar die beide regenten hun plicht verzuimden, wenste hij hen niet op die weg te volgen'.¹¹⁴

108.Ingekomen stukken 202: Westbroek aan B en W, 15 oktober 1876; B en W aan CVT 4 november 1876; CVT aan B en W, 11 november 1876; CVT aan de raad, 22 november 1876; 203: Bikes aan B en W, 27 januari 1877; 202: ontslag van J.A. Smits, J.A. Lazonder, A. Graves Kooiman Jzn, H.F. van den Braak, Schoonhoven, 10 maart 1877; 204: Van Steenbergen aan B en W over het archief van de CVT, 23 februari 1878.

109.Ingekomen stukken 203: Westbroek aan B en W over examen Pieterse 9-10 april 1877, 26 maart 1877; Pieterse aan B en W, 17 april; Pieterse aan B en W over intrekking ontslag en salarisverhoging, 9 mei 1877; 204: Pieterse naar Den Burg voor vergelijkend examen, 11 maart 1878; Pieterse aan B en W over vergelijkend examen te Gouderak, 20 maart 1878; Pieterse vraagt eervol ontslag en maakt melding van zijn benoeming per 15 mei in Eierland, 6 april 1878.

110.Ingekomen stukken 203: bundeltje bij elkaar geplakte brieven van mej. Wilschut, arts Gallandat Huet en Westbroek, juni 1877.

111.Ingekomen stukken 203: aanvraag tot verlof aan B en W door Wilschut en Westbroek, 17 oktober 1877; Ingekomen stukken 204: Wilschut vraagt verlof om de stad te verlaten wegens bijzondere familieaangelegenheden, 28 maart 1878; Wilschut vraagt ontslag per 1 mei omstandigheden dwingen tot spoed, 1 april 1878.

112.Ingekomen stukken 204: Westbroek aan B en W, brief met 10 namen van sollicitanten, verspreid nog andere sollicitatiebrieven, 25 april 1878; Westbroek aan B en W over het gaande houden van de school, 16 mei 1878.

113.Ingekomen stukken 204: CVT aan B en W, 24 december 1878.

114.Ingekomen stukken 204: Westbroek aan B en W, 28 december 1878.

Bij het jaarverslag over 1878 wees Westbroek op het ontbreken van het jaarverslag over 1877, ontstaan door het ontslag van de CVT. Het verslag was weer beknopt. Per 31 december 1878 telde de school 52 jongens en 19 meisjes. Tevreden was Westbroek over het nieuwe hulppersoneel, de onderwijzeres mej. M.S. Bourdrez, de onderwijzers E.W. van Maanen en W.C. Hissink en de kwekeling R. Hartman. Er was verbetering in het schoolgebouw, maar het was wel jammer dat lekkages de kaarten bedierven. Voor de ULO-school hoopte hij op invoering van het tonnenstelsel.

Ziekte van het personeel bleef problemen veroorzaken. In augustus 1879 meldde vader Bourdrez een zware zenuwkoorts van zijn dochter. Op 3 november hervatte mej. Bourdrez haar lessen, maar op voorspraak van Westbroek begon zij de eerste week zonder avondschool.¹¹⁵ Wel kreeg zij steun van mej. C.M. van der Kop met akte Frans, die ongesalarieerd op de meisjesafdeling wilde werken.¹¹⁶

Met de nieuwe CVT kreeg Westbroek eind jaren zeventig meningsverschillen over ordeproblemen. Naar aanleiding daarvan wilde de CVT de instructie over het verwijderen van leerlingen kritisch bekijken, omdat Westbroek volgens de CVT te veel leerlingen schorste. Westbroek was hierover verbaasd omdat bij een eerder wegsturen van vier jongens reactie was uitgebleven. Volgens Westbroek moest de CVT niets wijzigen in de instructie, maar juist uitzoeken waarop hun beschuldiging berustte. In zijn reactie ging Westbroek uitgebreid in op de problemen en geeft daardoor een inzicht in negentiende eeuwse schoolsituaties.

Zeven jongens van de eerste klas, de oudsten dus, kenden de meren en bergen van Azië niet. Voor straf moesten zij de stof nog eens leren op de vrije woensdagmiddag. Om half vier, na drie en half uur surveillance, was de hulponderwijzer nog niet in het Doelenhuis gearriveerd. Westbroek stak over naar school om te controleren wat er aan de hand was en constateerde het volgende:

De leerlingen zaten met de hand onder het hoofd in een houding die genoegzaam beees wat er in hun binnenste omging. Slechts één leerde de les, de overigen zaten daar met onverschillige gezichten eenparig volgens afspraak getuigende dat zij de les niet konden leren. Veel te moeilijk.

Volgens Westbroek zouden zij deze kwajongensstreek tot tien uur 's avonds hebben volgehouden, steeds roepende: 'deze les is te moeilijk'. De hulponderwijzer stuurde de jongens, die al vanaf twaalf uur op school waren, toen naar huis. Zij mochten pas weer op school komen als zij hun les kenden. Westbroek bewonderde deze aanpak, die een dubbel doel diende: stilzwijgend deed de hulponderwijzer een beroep op medewerking van de ouders en hij handhaafde en behield zijn gezag.

Het andere probleem was in de ogen van Westbroek een veel zwaarder geval nl. het terecht wegzenden van de jongste zoon van godsdienstonderwijzer. Deze jongen maakte door scheldwoorden en bespottingen de onderwijzer belachelijk, waardoor hij de rest van de klas van het werk hield. Westbroek vond de kritiek van de CVT op de 'krachteloze' onderwijzer zeer onterecht. Wijziging van de instructie was in zijn ogen absurd: 'de onderwijzer zou de speelbal zijn van de onwil van eenige leerling'. Zich op zijn aanzien beroepend, besloot Westbroek zijn brief:

Na 27 jarigen dienst in uwe Gemeente; na tot de vorming van velen uwer te hebben meegewerkt, ware dit eene slechte beloning, voor den ijver en den lust, waarmede hij steeds werkzaam was, en nog is.¹¹⁷

115.Ingekomen stukken 205: Bourdrez aan B en W, 16 augustus 1879; 26 september 1879 (weer over ziekte dochter).

116.Ingekomen stukken 205: CVT neemt het advies van Westbroek over om Van der Kop zonder salaris als hulponderwijzeres aan te stellen, 11 november 1879; Van der Kop verklaart ongesalarieerd op de meisjes afdeling te willen werken, 14 november 1879.

117.Ingekomen stukken 199: Westbroek aan de raad, Schoonhoven, 26 maart 1873.

Na de schoolvakantie volgde een nog fellere botsing met de CVT. Hulponderwijzer Hissink werd van twee zaken beschuldigd. Volgens de CVT werd leerling Kooiman na een klein vergrijp een kamertje ingeslagen, waarna Kooiman er vandoor ging om bij zijn ouders te klagen. Bij het uitkleden zagen de ouders rode plekken op de bovenarm. Een andere leerling moest van Hissink twee keer strafwerk maken. Westbroek, die er zelf niet bij was, maar wel Van Maanen als getuige had, verdedigde Hissink tegen de zware berisping die de CVT hem wilde geven. Westbroek achtte zich niet meer verantwoordelijk voor dat ‘manneke’ Kooiman, een ordeverstoorder. Ontslag was het enige wat hij verdiende, en Westbroek gaf zijn visie op het geval.

Kooiman fraudeerde, hij schreef onbekende moeilijke woorden tussen de regels en als straf moest hij thema’s maken. Boos hierover begon Kooiman te trappen en schreeuwen waardoor hij de les verstoorde. Toen hij naar een kamertje verwezen was om uit te razen, bleef hij nog steeds weigeren de straf uit te voeren. Toen Hissink begon te slaan, ging Kooiman ervan door, roepend: ‘Nu zal ik je wel vinden’. Volgens Van Maanen had de leerling met opzet zijn onderwijzer zo ver willen brengen. Een andere leerling had het strafwerk slecht geschreven. Hissink handelde volgens de richtlijnen van Westbroek door het over te laten maken.

De CVT stelde volgens Westbroek te weinig vragen over Kooiman en te veel over Hissink. Zij had navraag moeten doen bij de twee onderwijzers of bij andere leerlingen. Het was geen gewoon vergrijp, maar een vooraf ingestudeerde rol die Kooiman speelde. Nooit had Westbroek gehoord dat Hissink erop los zou slaan. In het eindverslag aan B en W nam de CVT, na nog een mondelinge toelichting van Westbroek, de visie van het hoofd over. B en W vonden wel dat de CVT bij haar berisping moest blijven.¹¹⁸

Een half jaar later blikte de CVT nog eens terug op het gebeurde. Onderwijzers moesten nimmer vergeten dat lichamelijke straffen niet mochten worden toegepast, maar ouders moesten niet zonder voldoende kennis partij kiezen voor het kind dat in hun ogen onterecht straf had ontvangen. De ouders ondermijnden op deze manier het gezag van de onderwijzer en de schooltucht. De taak van de ouders hield niet op met het alleen maar naar school sturen van hun kinderen, aldus de CVT.¹¹⁹

Toename leerlingenaantal en de verzuimproblematiek

‘En de school die werd hoe langer, hoe dikker’, een variant op het schoolplein spel en liedje ‘En de boom die werd hoe langer, hoe dikker’.¹²⁰

In de jaren zestig van de negentiende eeuw nam de deelname aan het onderwijs in Nederland toe. Ook in Schoonhoven groeide het aantal leerlingen enorm. Akkerhuijs zette zich daar voor in, hij trok veel leerlingen en hij meldde in de driemaandelijke verslagen de groei. De verslagen van de CVT en de gemeenteverslagen gaven de stijging van de leerlingenaantallen. De gemeente-administratie verfijnde. Tot 1866 was er sprake van twee teldata, 15 januari en 15 juli. Vanaf 1866 waren er vier teldata, 15 april en 15 oktober werden toegevoegd. Bijna altijd meldde de gemeentebegroting onder het hoofdstuk onderwijs, kunsten en wetenschappen het aantal leerlingen dat kosteloos aan het onderwijs deelnam. Meestal werd de opbrengst van de schoolgelden weergegeven. De leerlingen-aantallen van de ongesubsidiëerde school van Valk, waaraan de CVT weinig aandacht besteedde, stonden in de gemeenteverslagen. Het aantal gratis leerlingen op deze school was zeer gering. Deelname aan de avondschool, herhalings-school van het Nut, de zondagsschool van het Bijbelgenootschap en bewaarschool stonden

118. Ingekomen stukken 205: CVT aan B en W., 20 september 1879: setje met drie bijlagen; bijlage A, Westbroek aan CVT, 16 september 1879; bijlage B, CVT aan Westbroek, 17 september 1879 en bijlage C, Westbroek aan de CVT, 20 september 1879.

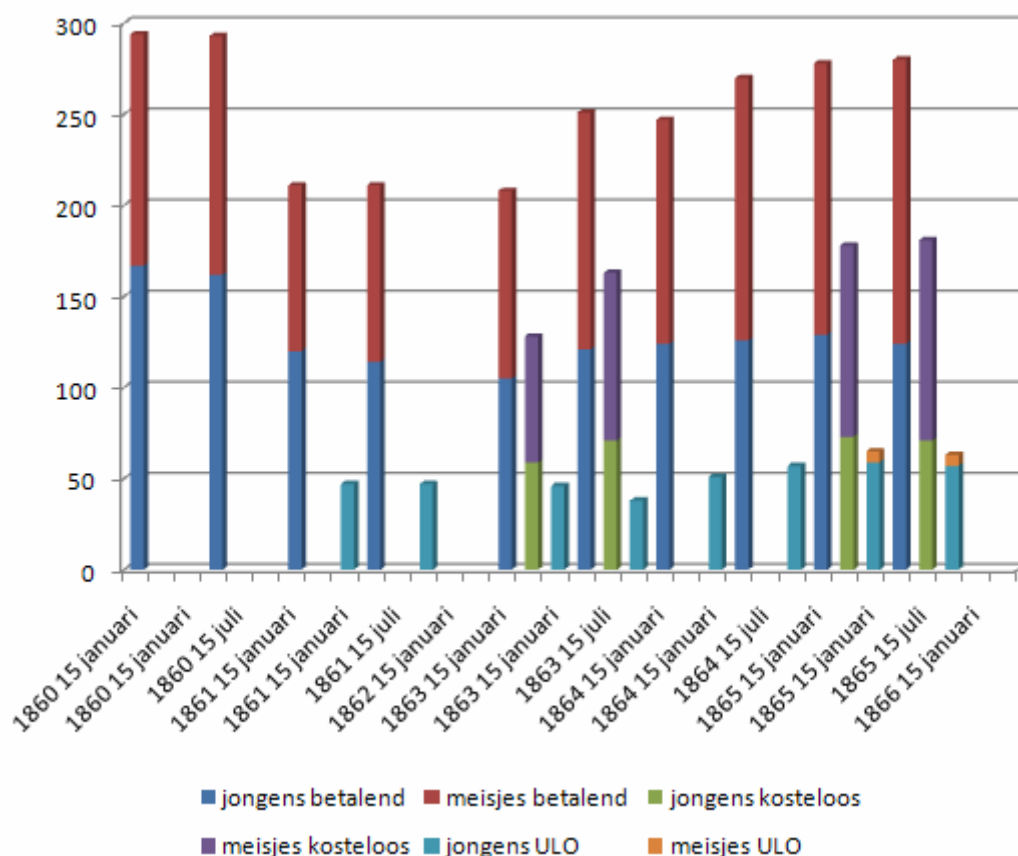
119. Ingekomen stukken 206: CVT aan B en W, 1 april 1880.

120. Van der Wulp-Heutink, *Spel*, 64.

ook in het gemeenteverslag. Soms stond in het verslag deelname aan de gymnastiek-, muziek- en tekenschool.

Deelname en verzuim aan de school van Akkerhuijs

In het verslag van de CVT over 1865 klom het aantal leerlingen op OLS 1 al tot driehonderd.¹²¹ In de herfst van 1867 bespeurde Akkerhuijs ook in het regelmatig bijwonen vooruitgang. De uitreiking van getuigschriften aan de leerlingen, die de schooltijd hadden volbracht, zorgde voor veel enthousiasme. In de meeste gezinnen hingen de getuigschriften in een nette lijst aan de muur constateerde Akkerhuijs tevreden.¹²² Met vreugde zag de CVT in 1866 het gemiddelde aantal leerlingen boven de 300 komen en begin 1867 telde de school van Akkerhuijs al 324 leerlingen.¹²³

Figuur 1: Deelname OLS 1 en OLS 3 1860-1866

Een jaar later toonde de CVT zich bezorgd over de stijging van het aantal leerlingen. Het schoolverzuim zou zeldzaam worden, zodat het onderwijzend personeel ‘niet op lege plaatsen maar op overvolle klassen moest rekenen’, was haar conclusie. Zij stelde vast dat bijvoorbeeld een klas met 126 leerlingen voor onderwijzer In ’t Veld wel heel erg groot was. Eind 1867 telde de hoogste klas 104, de tweede had 110 en de derde 143 leerlingen. Een tussentijdse berekening van de CVT leverde voor de twee lokalen, die op 96 leerlingen berekend waren, een teveel aan 23 leerlingen op. Het lokaal dat op 132 leerlingen was berekend moest er 181 bergen, veel te veel.¹²⁴

121. Ingekomen stukken 188: Jaarverslag 1865 CVT, 16 februari 1866.

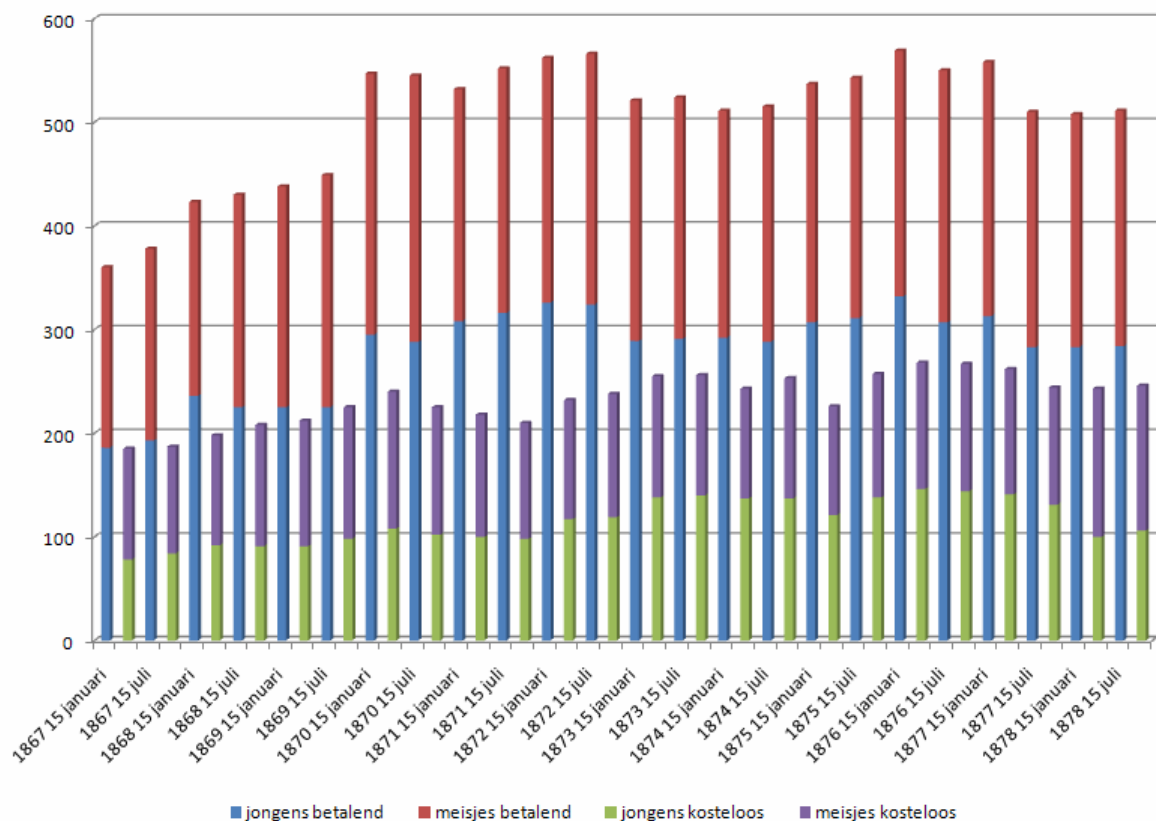
122. Ingekomen stukken 189: driemaandelijks verslag Akkerhuijs, 4 oktober 1867.

123. Ingekomen stukken 189: Jaarverslag 1866 CVT, 27 februari 1867.

124. Ingekomen stukken 191: Jaarverslag 1867 CVT, 17 februari 1868.

Toch ging lang nog niet iedereen naar school. Het bleef ‘een afmattende volharding om de ouders te overtuigen dat het onderwijsbezoek meewerkte aan het geluk van hun kinderen’, verzuchtte Akkerhuijs. In een lezing in ’s-Gravenhage in 1871 schetste Akkerhuijs nogmaals de bedroevende toestand bij zijn komst. Vooral door de inzet van B en W in samenwerking met een vereniging van fabrikanten die geen kinderen beneden de twaalf jaar aannamen steeg het aantal leerlingen ook.¹²⁵

Akkerhuijs deed verslag: Het zoontje van weduwe Koetsier bezocht ‘zoveel zijn ziek lichaam het toeliet getrouw de dagschool’. Namens zijn moeder deed Akkerhuijs het verzoek tot gratis bezoek aan de avondschool, omdat hij overdag bezig was het kleermaken te leren. Een andere moeder probeerde een tussenoplossing voor haar zoon te vinden. Een onderwijzer zette zich in om haar negenjarige zoon weer van de schrijnmakerswinkel van De Jong in school terug te krijgen. De Jong werkte mee, maar de voldoende verdienende drankzuchtige vader niet. Hij liet zijn zoon en vrouw bedelen. waarop de onderwijzer de jongen van brood voorzag om hem toch geregeld op school te krijgen. De moeder liet haar zoon nu ’s ochtends ‘op een winkel’ werken, dan kon hij ’s middags de school bezoeken. De school weigerde echter hier aan mee te werken, zodat zij haar zoon niet meer naar school stuurde. Een duidelijk voorbeeld van hoe het volgen van onderwijs niet vanzelfsprekend was.

Figuur 2: Deelname aan OLS 1 1867-1878

Akkerhuijs stelde een aantal praktische maatregelen voor. Ouders die een kind niet voldoende gebruik lieten maken van gratis onderwijs, hoefden bijvoorbeeld voor hun andere kinderen niet op gratis onderwijs te rekenen. Hij wilde elk kwartaal die leerlingen verwijderen die de school niet meer bezochten. Twee keer per jaar wilde hij nieuwe leerlingen inschrijven, zowel betalende als niet betalende. Deze maatregel zou naar zijn idee het onderwijs verbeteren.¹²⁶

125. *De Wekker*, 9 september 1871.

126. Ingekomen stukken 191: Driemaandelijks verslag Akkerhuijs, 8 april 1868; 192 Driemaandelijks verslag Akkerhuijs, 3 oktober 1868.

In het jaar 1870 was het verbeteren van de scholen, om de toenemende stroom leerlingen op te vangen, het belangrijkste onderwerp bij de raadsbesprekingen. Op 15 april 1870 telde de school 567 leerlingen, meer leerlingen dan ooit tevoren.¹²⁷ In het vergrote schoolgebouw met zeer goede schoollokalen schommelde vanaf 1871 tot 1879 het aantal leerlingen tussen 525 en 579. In het jaar 1879 kwam het aantal leerlingen rondom 440, de mazelenepidemie was de oorzaak van deze terugval.¹²⁸

De CVT meldde in 1880 dat dankzij de zeer goede inzet van kwekelingen en hulppersoneel het onderwijs zeer goed was. Uitbundig stelde zij vast: 'Ja, zelfs zeer goed, gezien de 150 leerlingen op 98 vierkante meter in de laagste klassen'. Het schoolverzuim was gering in verhouding tot andere gemeentes. Volgens de CVT zou het misschien beter zijn geen prijzen meer uit te reiken, maar een uitstapje naar de Diergaarde in Rotterdam of Dordrecht te organiseren.

Verder pleitte de CVT na een paar jaar alweer voor een nieuw schoolgebouw. Bij de invoering van de nieuwe onderwijswetwet, waarbij het aantal leerlingen per school niet groter dan 400 mocht zijn, zou deze zeker komen, veronderstelde zij. 'Een gymnastiekgebouw, een voorziening van drinkwater en water tot reiniging, heilzaam en nuttig voor het jongere geslacht', stond ook op de wensenlijst van de CVT. Het verslag eindigde positief met de opmerking dat het huidige schoolgebouw 'inwendig in een goede staat verkeerde'.¹²⁹ Het beleid ten aanzien van de gratis leerlingen was ruimhartig, een derde tot de helft van de leerlingen hoefde niet te betalen.

Vanaf 1868 trad Akkerhuijs op tegen toelating van niet-gevaccineerde kinderen. Een lijst met adressen van twaalf meisjes en dertien jongens voegde hij bij een schrijven aan B en W. Met ouders en geneesheer zou hij gaan overleggen wat de geschikte tijd en dag zou zijn om de kinderen alsnog te laten inenten. In juni 1869 hadden drie paar ouders hun kinderen desondanks nog steeds niet laten inenten! Deze kinderen werden verwijderd en Akkerhuijs meldde: 'Van ongevaccineerde kinderen is de lagere school nu gezuiverd'.¹³⁰ Mazelen, rode hond, roodvonk en waterpokken brachten tijdelijk verlichting voor de overbevolking van de school. Akkerhuijs uitte zich kritisch jegens ouders, jazelfs jegens artsen die met deze ziektes slordig omsprongen. De ouders hielden zich vaak niet aan het verbod om zieke kinderen naar school te zenden, maar een arts meldde de besmettelijke ziekte niet aan.¹³¹

'Onreinheid en onzindelijkheid' leidden, vooral in een warm jaargetij, tot het naar huis sturen van kinderen. Om de lessen door wandgedierte niet te laten bederven, werd eerst Jan en daarna Jacoba van Lexmond naar huis gestuurd. Akkerhuijs was een meester in het beschrijven van deze smerige taferelen:

Jacob, die het ongedierte tussen de plooiën van haar schortje droeg, gooide uit angst voor ontdekking haar schortje op de grond. Het dier werd in een verborgen hoekje van de poort van de bank in de nabijheid van een dood gedierte van dezelfde soort ontdekt.

Na vergunning van B en W mochten deze kinderen weer naar school. De dochter van Laurens Lenzen mocht er pas weer in als zij zich thuis had laten reinigen. Akkerhuijs en andere getuigen zagen 'een nest van minstens zes ongedierten vlak bij elkander op de kruin zodat zij er bijna afvielen'. De moeder, niet blij met de thuiskomst van haar dochter, liet het er niet bij zitten. Akkerhuijs beschreef haar boosheid. 'Hij was een leugenaar die de gek met haar en hare

127. Gemeenteverslag Schoonhoven 1870.

128. Gemeenteverslag Schoonhoven 1879.

129. Ingekomen stukken 206, 1 april 1880 Verslag CVT.

130. Ingekomen stukken 191: driemaandelijks verslag Akkerhuijs, 8 april 1868; 194: Akkerhuijs aan B en W, 19 juni 1869; 27 juli 1869; 6 oktober 1869.

131. Ingekomen stukken 194: Akkerhuijs aan B en W, 5 juli 1869; 201: driemaandelijks verslag Akkerhuijs, april 1875.

kinderen stak', verweet zij hem 'brutaal en gemeen'. Met kracht moest hij haar de deur uitschrijven.¹³²

Akkerhuijs stond niet alleen in zijn strijd tegen het schoolverzuim. Eind jaren zestig werd het Schoolverbond opgericht, een vereniging die het 'ellendige kwaad van dien kanker, het schoolverzuim bestreed'.¹³³ Akkerhuijs ging naar de oprichtingsvergadering in Utrecht. Juist in dit jaar kreeg Akkerhuijs naast zijn werk nog een taak. Hij werd corrector van de *Schoonhovensche Courant*, opgericht op 4 juli 1869.¹³⁴ Dit weekblad hield de Krimpener-, Alblasser- en Lopikerwaard eerst één keer en later drie keer per week op de hoogte van agrarisch en politiek nieuws. Ook onderwijsnieuws kwam vaak aan de orde. Korte berichten over vergaderingen van het Nederlands Onderwijzers Genootschap, vermelding van vergelijkende examens voor hoofdonderwijzers, onderwijsdistrictsvergaderingen en benoemingen van onderwijzers waren aardige bladvullers. Correspondenten uit andere dorpen, vaak onderwijzers, leverden meer onderwijsnieuws.

De *Schoonhovensche Courant* meldde veel activiteiten van het Schoolverbond.¹³⁵ Praktische acties moesten het schoolbezoek bevorderen. Leden van plaatselijke afdelingen moesten huisgezinnen bezoeken waarvan de kinderen niet of onregelmatig op school kwamen. Trouwe leerlingen moesten kaartjes krijgen, waardoor zij sneller bij de jaarlijkse examens in de prijzen vielen. Het schoolreisje deed zijn intrede, maar wel alleen als beloning voor regelmatig schoolbezoek.

In Schoonhoven kwam er uiteindelijk geen afdeling van het Schoolverbond van de grond. In 1870 kreeg de CVT van de raad toestemming het budget van het Schoolverbond van twintig tot 35 gulden te verhogen om bij het examen op de school van hoofdonderwijzer Akkerhuijs enige prijzen te kunnen uitreiken.¹³⁶ Akkerhuijs en de CVT meldden veelvuldig de aantallen van trouwe schoolbezoekers. Er waren weinig gevallen van 'berispelijk schoolverzuim'. Kinderen die schooltijd verzuimden, moesten een kwartier of meer nablijven, behalve als hun ouders hun afwezigheid schriftelijk goedgekeurd hadden.

Vanwege zijn eenzijdige nadruk op schoolverzuim en niet meer dan dat was het Schoolverbond een kort leven beschoren. Het ging op in de vereniging 'Volksonderwijs', die meer structurele verbeteringen in het onderwijs wilde aanbrengen. Misschien schoot het Schoolverbond in Schoonhoven wel geen wortel, omdat de hoofden, daarin gesteund door de stedelijke bestuurders, het schoolverzuim tot een minimum terugdrongen, waardoor het onderwijs in het algemeen goed liep.

Akkerhuijs en Westbroek zetten zich in deze tijd nog eens extra in voor slecht lezende en analfabete volwassenen. Juni 1870 deden de twee schoolhoofden een oproep tot volwassenen boven de zestien om zich te melden voor onderwijs. Het aantal deelnemers, waarvan een vijfde deel vrouw was, nam spoedig af. De volhouders konden na een half jaar een niet te moeilijk boekje behoorlijk lezen en begrijpen. Met rekenen waren de resultaten wat minder. 'Zo brachten zij 'volksverlichting en volksgeluk' aan zo'n zeventig mannen en vrouwen van wie er dertig lezen noch schrijven konden', meldde de *Schoonhovense Courant* optimistisch. Akkerhuijs deed uitgebreid verslag op een provinciale vergadering in 's-Gravenhage. Hij legde

132. Ingekomen stukken 194: Akkerhuijs aan B en W, 3 juli 1869.

133. SC 18 oktober 1869, 31 oktober 1869.

134. SC 4 juli 1894: Jubileumkrant 25-jarig bestaan, in de aanvang de artikelen het meest van L.A. Akkerhuijs J.Ezn, aan wie de krant grote verplichtingen heeft, vijftig correspondenten, onder wie S.Velsing, hoofd te Bergambacht, H.J.Knol te Polsbroek, D.C. de Koning uit Stolwijk.

135. SC 19 september 1869, 14 november 1869: oprichting van de afdelingen van het Schoolverbond te Gouda, Stolwijk, Nieuw Lekkerland, Leerdam, Gouderak, Gorinchem en Meerkerk.

136. SC 22 augustus 1870.

de aanpak uit en gaf in de discussie aan dat hij geen scholen voor volwassenen wilde maar wel onderwijs voor alle kinderen in Nederland.¹³⁷

Deelname en verzuim aan de school van Westbroek

Na de splitsing van de scholen kon Westbroek zich volledig wijden aan de ULO-school. Het aantal leerlingen fluctueerde, maar groot werd de school nooit. Het was een dure school, waar sommige stadsjongens na aanvraag bij B en W voor minder of geen schoolgeld onderwijs konden ontvangen. Jongeren als de zoons van de gemeentesecretaris, de gemeentebode, een commies bij de rijksbelastingen en de Israëlitische godsdienstonderwijzer kwamen hiervoor in aanmerking.¹³⁸ De school telde in 1861 43 leerlingen. In dit decennium steeg het aantal leerlingen tot ongeveer vijftig. De CVT maakte zich wel eens zorgen over de scheve verhouding tussen stads- en kostleerlingen. Het jaar 1868 telde naast 27 kostleerlingen slechts tien stadsleerlingen. Aan het eind van de jaren zeventig schommelde het aantal leerlingen tussen de vijftenzestig en zeventig.

In de vakkenkeuze was een wisseling. Frans bleef altijd zeer belangrijk, maar het was mogelijk dat het ene jaar 24 leerlingen Engels volgden en het jaar daarop slechts vier. Duits zat er tussenin met gemiddeld zeventien leerlingen. Meetkunde en algebra was de keus van gemiddeld vijftien tot twintig leerlingen. Voor 1879 volgde de hele hoogste klas, bestaande uit vijftien leerlingen, algebra en aanverwante vakken. Ongetwijfeld werd deze klas op een toelatingsexamen voorbereid.¹³⁹ De gegevens over de vakkenkeuze waren te schaars om een conclusie te kunnen trekken.

137.SC 22 augustus 1870; Ingekomen stukken 199: driemaandelijks verslag Akkerhuijs, 10 januari 1873 (laatste kwartaal 1872): 34 leerlingen een geheel jaar achtereen zonder een enkel verzuim, 1 april-1 oktober 1872 helemaal geen verzuim, 99 leerlingen; Ingekomen stukken 199: Jaarverslag 1872 CVT gaf dezelfde getallen en slechts zeer enkele gevallen berispelijk schoolverzuim, 24 februari 1873; Ingekomen stukken 204: Akkerhuijs meldde in zijn driemaandelijks verslag zijn eigen grote inzet en die van het hulppersoneel om te voorkomen dat leerlingen schooltijd verzuimden, 11 juli 1878; *De Wekker*, 9 september 1871: één van de discussiepunten was of de volwassenen via de spel- of klankmethode moesten leren lezen; Akkerhuijs gebruikte de klankmethode met ter verduidelijking tekeningen geschikt voor de leeftijd.

138.Ingekomen stukken 192: aanvraag Van Beem, godsdienstonderwijzer bij de Israëlitische gemeente te Schoonhoven, 12 september 1872; NS 16, 27 maart 1875: adres van Schouten, postbeambte, zoon Jan gratis onderwijs op school Westbroek met algemene stemmen besloten; NS 16, 27 maart 1875: Ubben, commies rijksbelastingen, vraagt voor zijn zoon vrijstelling van schoolgeld voor ULO en Franse taal, afgewezen; Ingekomen stukken 202: weer aanvraag Ubben gratis onderwijs voor zijn zoon, 27 november 1876; NS 18, 31 maart 1877: weer afgewezen.

139.Ingekomen stukken 183: in de eerste klas 16, tweede klas 10, tweede klas 2e afdeling, 11 leerlingen, derde klas, zeven leerlingen; Westbroek geeft onduidelijk de vakken aan: Hollands, Frans en Engels worden genoemd, 4 februari 1861; 184: Westbroek levert nieuw register met 43 namen, 15 november 1862; 185: nominatieve staat van de leerlingen, 40 leerlingen, 23 leerlingen met één taal, 12 leerlingen met twee talen, 5 leerlingen met 3 talen, 7 april 1863; 185: 46 leerlingen, 14 november 1863; 186: Westbroek meldde 12 kostleerlingen, 5 september 1864; Westbroek reageerde op klacht president van de CVT over het niet inzenden lijst nieuwe leerlingen en niet bijhouden register, hij had vergeten het in te zenden maar deed zijn beklag dat hij van gemeentewege geen goed register ontving, twee leerlingen afgevoerd, acht opgevoerd waaronder drie meisjes, deelname school Westbroek, 5 september 1864; 191: CVT aan de raad met Lijst van schoolgelden 1e kwartaal 1868; 49 leerlingen met opbrengst schoolgelden f 582,50 drie tarieven f 15, f 12,50, f 10, 17 februari 1868; 191: Verslag van de CVT 1867, 37 kostleerlingen, 12 leerlingen uit Schoonhoven, 17 februari 1868; 193: Verslag CVT over 1868, van die uitmuntend goed bestuurde school 27 kostleerlingen slechts 10 uit Schoonhoven, 16 februari 1869; 195: Jaarverslag 1869 CVT: eerste helft 1869 37 leerlingen met inbegrip van kostleerlingen, na de vakantie 44 waaronder zes meisjes; 197: Verslag van de CVT: aantal leerlingen van 44 tot 50 geklommen waaronder 12 meisjes, 13 februari 1871; 198: Verslag van de CVT: eerste afdeling onder leiding van Westbroek 24 leerlingen, tweede lokaal onder Robert 16 of 17 leerlingen, derde lokaal meisjes 16 of 17 onder leiding mej. De Gidts, 24 februari 1873; 200: Westbroek, staat der schoolgelden eerste kwartaal, 48 leerlingen, vier tarieven, f 5, f 10, f 12,50, f 15, 1 april 1874; 205: Verslag CVT per 31 december 1878: 52 jongens en 19 meisjes, van 84 leerlingen ook schoolverlaters, 84 Frans, 17 Duits, 24 Engels, een 20-tal meetkunde, 28 februari 1879; 206: eind december 1879: 51 leer-

De leerlingen kregen aan het einde van de week een weekstaatje met opmerkingen over hun vorderingen mee naar huis. De CVT hamerde op zorgvuldige controle van deze staten door de ouders: 'Was de weekstaat minder goed dan moest het kind een of ander genoeg te huis ontzegd; zo handelende steunt men de onderwijzer in zijn moeilijke taak'. Hoewel de CVT toename van het aantal leerlingen bepleitte, wilde zij geen toelating van kinderen die nog niet voldoende ontwikkeld waren.¹⁴⁰

Ziekte was de voornaamste reden van verzuim en te laat komen werd streng aangepakt. Marie van der Kop, bijvoorbeeld, kwam zonder werk een half uur te laat. Volgens haar zeggen in opdracht van moeder. Navraag bij de moeder bracht echter aan het licht dat Marie, zoals zo vaak, onwaarheid had gesproken. Westbroek droeg haar een uur schoolblijven op. De vader, die zich met deze straf niet kon verenigen, forceerde om kwart voor acht de gesloten deur, waarna hij Marie meenam. 'B en W moeten nu maar maatregelen nemen', stelde Westbroek.¹⁴¹

De kostleerlingen

Een aparte categorie deelnemers waren de kostleerlingen. Uit een aantal losse niet gedateerde lijsten van de burgerlijke stand kunnen we enigszins een beeld vormen van hun hoeveelheid. De oudste door Westbroek geschreven lijst, af te leiden uit de geboortedata van de leerlingen, meldde 38 namen van leerlingen met geboortejaar en -plaats. Op deze lijst staan ook de namen van de ouders. Vijf leerlingen hadden als geboorteplaats Nederlands-Indië. Vanuit de directe omgeving kwamen de kostleerlingen uit Oudewater, Lopik, Nieuwerkerk aan den IJssel, Waddinxveen en Gorinchem. Verder afgelegen plaatsen van herkomst van leerlingen waren Dordrecht, Amersfoort, Nijmegen, Maastricht en Purmerend; zelfs Sluis en 'Giesenbeek' - waarmee waarschijnlijk het Gelderse Giesbeek¹⁴² wordt bedoeld - kwam op de lijst voor. Amsterdam en Den Haag leverden zeven leerlingen. Geboorteplaats en woonplaats hoefden niet samen te vallen. Maar bij 22 namen op deze lijst waren geboorte- en woonplaats dezelfde.

De lijsten van de burgerlijke stand gaven globaal antwoord op gemiddelde leeftijd van aankomst, verblijfsduur en soms de plaats waarnaar de leerlingen vertrokken om hun studies te vervolgen. De meeste leerlingen van de oudste lijst van de burgerlijke stand waren elf, twaalf en dertien jaar. De jongste was tien en de oudste zeventien.

De meeste leerlingen waren Nederlands-hervormd, een paar remonstrants, één israëlitisch en de leerling uit Curaçao was rooms-katholiek. Vier van de leerlingen van Westbroek vertrokken naar Breda, naar de KMA. Utrecht en Amsterdam werden genoemd als plaatsen waarheen leerlingen vertrokken. Bij de meerderheid werd echter geen vertrekplaats genoemd. Zij gingen waarschijnlijk naar huis om het bedrijf of de zaak van hun vader over te nemen. Het vertrekjaar wordt niet gemeld. Weinig leerlingen verbleven drie of vier jaar. De derde lijst, weer zonder datering, met 38 namen, gaf voor een aantal leerlingen een gemiddelde verblijfsduur van vier tot zes jaar. Voor jongens afkomstig uit Nederlands-Indië waarvan de ouders zo om de vijf jaar met verlof kwamen, was dit begrijpelijk. De laatste, zeer slordige, van veelvuldige doorhalingen voorziene lijst gaf tien leerlingen met geboortejaren lopend van 1863-1867. In de jaren tachtig trokken zij naar Breda (de KMA), Den Haag, Delft, Kampen en Java.¹⁴³

De deelname aan het onderwijs op de school van Westbroek werd bijgehouden, maar precieze gegevens over kostleerlingen ontbreken. De kostleerlingen gaven Westbroek veel werk, ook

lingen, 37 jongens en 19 meisjes waarvan 48 leerlingen Frans, 17 Duits, 4 Engels volgden, drie leerlingen gewoon lager onderwijs; de hoogste klas alle 15 leerlingen algebra en aanverwante vakken, 6 april 1880.

140. Ingekomen stukken 206: Verslag CVT, 1 april 1880.

141. Ingekomen stukken 205: Westbroek aan B en W, 20 augustus 1879.

142. Giesbeek ligt aan een zijtak van de IJssel bij Angerlo en Lathum, thans in de gemeente Zevenaar.

143. ac 1068, inv. 58, 239, 275-278, lijsten van de leerlingen van de kostschool van G.H. Westbroek in het Doelenhuis ca 1866.

's avonds kwam hij niet los van zijn onderwijsbaan. In de loop der jaren zou daarin wat betreft de kostleerlingen verandering komen. Dat was een gevolg van diverse veranderingen. In het onderwijs was er sprake van grote veranderingen en diversificatie in opleidingsmogelijkheden na de lagere school. Dit maakte het keuzepatroon veelzijdiger. Daarbij komt dat infrastructuurle verbeteringen - met name de ontwikkeling van het spoorwegnet - de mobiliteit aanzienlijk vergrootte. Voor Schoonhoven kwam daarbij dat er vanaf 1859 een regelmatige bootverbinding met Rotterdam bestond, zoals in de inleiding reeds is opgemerkt. Het aantal kostscholen en het aantal kostleerlingen liep in de tweede helft van de negentiende eeuw terug.¹⁴⁴

Ook in Schoonhoven werd die tendentie duidelijk, waardoor Westbroek met een dalend aantal kostleerlingen werd geconfronteerd. Dat had tot gevolg dat hij minder inkomsten had, waardoor de woonkosten in het Doelenhuis een zwaardere last werden: de belastingaanslag voor zijn woning bleef hetzelfde. Westbroek stelde dientengevolge herhaaldelijk voor een gedeelte van het Doelenhuis voor schoolgebruik geschikt te maken. Hem kon dan belastingtechnisch alleen de ruimte van zijn woongedeelte in rekening worden gebracht.

144. Vgl. De Nijs, 'Eton in Holland', 208-209.